

Kylmän sodan historiatiedon muuttuminen oppikirjoissa

Historian oppikirjojen sisällöllisen tiedon muuttuminen ja Lukion opetussuunnitelmien perusteiden lähtökohdat muutokselle

Itä-Suomen yliopisto

Yhteiskuntatieteiden ja

kauppatieteiden tiedekunta

Historia- ja maantieteiden laitos

Suomen historian pro gradu –

tutkielma

joulukuu 2011

Elisa Latvala

ITÄ-SUOMEN YLIOPISTO, TUTKIMUSTIEDOTE

Tekijä: Elisa Latvala

Opiskelijanumero: 169794

Tutkielman nimi: Kylmän sodan historiatiedon muuttuminen oppikirjoissa. Historian oppikirjojen sisällöllisen tiedon muuttuminen ja Lukion opetussuunnitelmien perusteiden lähtökohdat muutokselle.

Tiedekunta/oppiaine: Yhteiskuntatieteiden ja kauppatieteiden tiedekunta, Suomen historia

Sivumäärä: 74

Aika ja paikka: 9.12.2011, Joensuu

Tutkimukseni käsittelee historian oppikirjojen sisällöllisiä muutoksia ja Lukion opetussuunnitelmien perusteiden lähtökohtia muutoksille. Tutkimuksessani selvitän millä tavalla oppikirjojen sisällöt muuttuvat ja päivittyvät oppikirjojen uudistuessa. Näkökulmani oppikirjoihin on kylmän sodan alueen tutkimus. Samalla tutkin ohjaavatko oppikirjojen aikaiset Lukion opetussuunnitelmien perusteet oppikirjojen sisältöjä. Tutkimuksessani olen tarkastellut kolmea oppikirjaa vuosilta 1992, 1999 ja 2006. Kaikki oppikirjat ovat kustannusosakeyhtiö Otavan julkaisemia ja niiden kirjoittajat ovat samat. Tutkimani Lukion opetussuunnitelman perusteet ovat ilmestyneet 1985, 1994 ja 2003. Teoreettinen lähtökohtani tutkimukseen on sisällönanalyttinen, jolla pyrin vertailemaan oppikirjojen tekstejä toisiinsa.

Tutkimukseni tuloksena havaitsin, että kolmen oppikirjan sisällölliset erot eivät olleet suuret. Suurin yhteneväisyys oli kahden vanhimman oppikirjan välillä. Joiltain osin oli löydettävissä suurempia tiedon täydentymisiä tekstien sisällöissä. Suurin ero oli havaittavissa, kun vertailin vanhempia oppikirjoja uusimpaan. Kaikkien oppikirjojen aihesisällöt kuitenkin päivittyivät julkaisuvuoteen asti, joten uuttakin tietoa tuli mukaan. Mutta vanhempi, jo kirjoitettu tieto, täydentyi vain joiltain osin.

SISÄLLYSLUETTELO

1. JOHDANTO.....	4
1.1. Oppikirja analyysin kohteena.....	4
1.2. Opetussuunnitelmat.....	6
2. TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT.....	9
2.1. Tutkimuskysymys.....	9
2.2. Lähteet ja tutkimusmetodi.....	11
2.3. Aikaisempi tutkimus.....	14
3. KYLMÄN SODAN ALKU OPIIKIRJOISSA.....	17
3.1. Lähtökohdat kylmälle sodalle.....	17
3.2. Kansandemokratioiden synty.....	21
3.3. Trumanin oppi ja Marshall-apu.....	24
4. KYLMÄN SODAN KRIISIT JA ASEVARUSTELU.....	35
4.1. Kylmän sodan laajeneminen.....	35
4.2. Kriisit.....	37
4.3. Berliini, Kuuba ja Vietnam kylmän sodan näyttämöinä.....	45
4.4. Asevarustelu.....	50
5. LIENNYTYS JA KYLMÄN SODAN PÄÄTÖS.....	52
5.1. Aseistariisunta ja liennytyt.....	52
5.2. Liennytyt ja kylmän sodan päätös.....	57
6. JOHTOPÄÄTÖKSET.....	68
LÄHTEET.....	70
TUTKIMUSKIRJALLISUUS.....	71

1 JOHDANTO

1.1 Oppikirja analyysin kohteena

Oppimateriaalina kirja on oppiainesta sisältävä tietolähde. Määritelmä tällaisenaan on kuitenkin hyvin kapea, koska se luonnehtii oppimateriaalin vain pelkästään lähteeksi. Historian oppikirjan luonne on kuitenkin ollut hyvin pitkälti tämän kaltainen.¹ Kaiken kaikkiaan oppikirja on oppilaan oppimisen kannalta keskeisin tiedon lähde, kun ei huomioida opettajan roolia eikä oppilaan omaa harrastuneisuutta. Oppikirja ja sen sisältö määrittävät hyvin pitkälle sen, mitä aiheesta tulee tietää ja oppia. Aiheisällöt ja painotukset vaihtelevat oppikirjoittain, riippuen luonnollisesti kirjoittajasta. Kuitenkin vuoteen 1992 asti Kouluhallitus suoritti oppikirjatarkastuksia, jolloin valtion linja määritteli oppikirjojen sisällön. Sen sijaan 2000-luvulle tultaessa sisältövalinnat eivät ole neutralisoituneet vaan ainoastaan julkaisijan motiivit ovat tulleet osallisiksi kirjoitusprosessiin. Oppikirjoissa esitetään toteamuksia sisällöistä, arvoista ja näkökulmista ja nämä valinnat kertovat siitä, mitä pidetään tietämisen arvoisena.² Oppikirjaan päätyvissä tiedoissa on väistämättä kysymys arvovalinnoista, kun kaikkea mahdollista tietoa ei voida mahduttaa yhteen kirjaan. Joitakin ilmiöitä on jätettävä vähemmälle huomiolle tai kokonaan pois.³ Historia oppiaineena on kiinteästi sidoksissa oman aikansa aatteellisiin ja yhteiskunnallisiin pyrkimyksiin. Oppiaineen valinta heijastuu siihen, mitä kunkin ajan yhteiskunnassa on pidetty tärkeänä.⁴

Aiemmin tehdyissä tutkimuksissa on suomalaista opetuskulttuuria kuvattu oppikirjakeskeiseksi ja oppikirjoja käsittelevä tutkimus on keskittynyt niiden sisältämiin teksteihin. Jaakko Väisänen on omassa tutkimuksessaan (2005) esittänyt näkökulman, jonka mukaan oppikirjoja pidetään yleisesti luotettavina auktoriteetteina, koska niitä pidetään popularisoituina tieteellisinä teksteinä.⁵ On kuitenkin huomioitava, että historiatieto on

¹ Uusikylä & Atjonen 2005, 164.

² Virta 2004, 39.

³ Väisänen 2005, 6.

⁴ Castrén 1992, 11.

⁵ Väisänen 2005, 2-3;6.

kaiken kaikkiaan välittyntä, koska se on yhdenlainen selitys menneestä. Oppilas lukee kirjastaan enimmäkseen valmiita rekonstruktioita, jotka on tiivistetty oppikirjatekstin muotoon tutkijoiden tekemästä tutkimustiedosta.⁶ Välittyntä historiatietoa voidaan tutkia erityisesti poliittisen historian puolelta, jolloin se yhdistetään käsityksiin poliittisen historian luonteesta. Tästä aiheesta on Kimmo Katajala (2009) kirjoittanut oman kannanottonsa *Historialliseen Aikakauskirjaan*. Hän ottaa esille näkökulman, jonka mukaan historiantutkimuksen perusluonne on poliittisesti virittynyt. Kirjoituksellaan hän vastaa Jorma Kalelan kannanottoon *Historiallisessa Aikakauskirjassa*, kuinka ensinnäkin politiikka käyttää historiaa, kuten vaikka esimerkeissä, joissa valtioiden aluekiistoihin haetaan perusteita historiasta, ja toisaalta miten historiantutkijat tekevät politiikkaa. Katajalan mukaan kysymyksessä on historian tutkijoiden tiedostettu tai tiedostamaton tarkoitus vaikuttaa tutkimuksellaan yhteiskuntaan. Jos tarkoitus on tietoista, vaikuttaa politiikka niin tutkimuksen alkuasetelmiin, kuin myös tutkimustuloksen yhteiskunnalliseen käyttöön. Historian tutkimuksen käytöstä suhteessa koulujen oppikirjoihin löytyy esimerkkejä Suomen ulkopuolelta. Näin esimerkiksi Venäjällä, missä joidenkin tutkijoiden mukaan Neuvostoliiton romahtamisesta aiheutunutta kansallisen itsetunnon kolhiintumista on pyritty Venäjän hallituksen toimesta paikkaamaan ohjaamalla ja suuntaamalla oppikirjojen sisältöjä.⁷

Sen sijaan Suomessa historian oppikirjojen sisältöjen merkitys nähtiin tärkeänä nuorison mielipiteiden ohjaajana erityisesti toisen maailmansodan jälkeen, kun oppikirjojen huomattiin sisältävän ajalle sopimatonta ainesta, kuten venäläisvastaisuutta.⁸ Aiheen kiinnostavuus ilmenee myös nykyaikana uutisoinnissa. Helsingin Sanomat uutisoi aiheeseen liittyen 17.10.2010 otsikolla: ”Salainen säätiö kokosi 1970-luvulla mustan listan opettajista”. Artikkelin kertoo perustetusta organisaatiosta nimeltä Vapaan koulutuksen tukisäätiö (VKTS), jonka ”[- -] tavoitteena oli kamppailla kouluihin tukeutuvaa sosialismia vastaan”. VKTS:n toiminnan taustalla oli tilanne, että ”1970-luvulla opetushallinto oli nuorten radikalisoituneiden vasemmistolaisten käsissä”. Artikkelin mukaan Kouluhallitus yhdessä sen pääjohtajan Erkki Ahon kanssa oli hyväksynyt Pirkkalan viidesluokkalaisille opetettavan ”[- -] marxilais-leninististä historiakäsitystä Neuvostoliiton malliin”. Puoluepoliittisen toiminnan tunkeutumisesta jopa koulumaailmaan 1970-luvulla kertoo hyvin se, että ”VKTS oli porvareiden vastaisku”. Se alkoi kerätä niin kutsuttua mustaa listaa opettajien poliittisesta

⁶ Virta 2004, 34.

⁷ Katajala 2009, 228–230.

⁸ Tommila 1989, 283.

suuntauksesta.⁹ Näiden esimerkkien pohjalta on mielenkiintoista muistaa, että oppikirjat ovat olleet valvonnan alaisia 1700-luvulta lähtien; ensin tuomiokapitulien ja vuodesta 1872 kouluhallituksen.¹⁰ Vielä 1980-luvulla oppikirjat kävivät läpi Kouluhallituksen hyväksymisprosessin.¹¹

Tiivistetysti voidaan siis todeta, että kaikki opiskeltavat historialliset faktat ovat tutkijoiden omana aikanaan tekemiä tulkintoja menneisyydestä, jotka välittyvät opiskelijalle oppikirjan kautta. Oppikirjan merkitys taas on historian oppiaineessa tunnustetusti ollut aina suuri. Näin ollen luodaan sopiva lähtökohta oppikirjojen sisällöllisten muutosten tutkimisen mielekkyydelle. Ainakin mikäli oletetaan uuden tutkimustiedon edelleen päätyvän uusiin oppikirjoihin.¹²

1.2 Opetussuunnitelmat

Tutkittaessa oppikirjojen sisältöjä ja niiden muutoksia, nousevat myös opetuksen suunnittelua ja toteutusta ohjaavat opetussuunnitelmat merkittävään osaan. Opetussuunnitelma on kokonaisuus, joka ohjaa koulun kasvatus- ja opetustyötä. Se määrittelee opetuksen tavoitteet, sisällöt ja menetelmät.¹³ Opetussuunnitelmalla on monenlaisia rooleja; se antaa opiskelijalle ja kodille tietoa esimerkiksi lukion toimintamodoista ja valintamahdollisuuksista, luo kouluille yhteisen näkemyksen yhteisön toiminnasta sekä virallisena asiakirjana ilmaisee valtakunnallista koulutuspolitiikkaa.¹⁴ Vuoden 2003 Opetussuunnitelman perusteiden mukaisesti jokainen lukio tekee lisäksi itselleen oman lukuvuosittaisen suunnitelmansa koskien opetuksen järjestämistä.¹⁵

⁹ HS 17.10.2010.

¹⁰ Tommila 1989, 283.

¹¹ Apajalahti 1994, 7.

¹² Väisänen 2005, 21.

¹³ Apajalahti 1994, 12.

¹⁴ Lukion Opetussuunnitelman perusteet 1994, 19.

¹⁵ Lukion Opetussuunnitelman perusteet 2003, 8.

Vuoden 1983 lukiolain mukaan siirryttiin uuteen järjestelmään, jossa Opetussuunnitelman perusteet laadittiin valtakunnallisesti ja opetussuunnitelmat paikallisesti. Koska opetussuunnitelma sisälsi valtakunnallisesti yhtenäiset oppimäärät, oli helppo laatia myös valtakunnallisesti yhtenäiset oppikirjat, jotka kävivät läpi Kouluhallituksen hyväksymisprosessin.¹⁶ Vuoden 1994 opetussuunnitelmauudistuksen myötä kuitenkin Opetussuunnitelman rooli asiakirjana muuttui. Uudistus merkitsi suurta muutosta opetuksessa, koska sen myötä historian ja yhteiskuntaopin kaikille pakollista kurssimäärää toisaalta vähennettiin, mutta valinnaisuutta lisättiin. Lisäksi kurssien sisällöt saivat kokonaan uuden jaon, kun kronologisuus aiheiden käsittelyssä poistui. Opetusministeriö asetti jo syksyllä 1991 työryhmän, jonka tehtäväksi tuli uusien tuntijakoesitysten laatiminen. Uusi tuntijako määritteli aineiden vähimmäistuntimäärän, jonka lisäksi tuntijakoon merkittiin tietty määrä oppiaineiden syventäviä kursseja, joiden valinnoilla oppilaalle annettiin enemmän mahdollisuuksia suunnata opiskeluaan jatko-opiskelua tai työelämää silmällä pitäen.¹⁷

Vuoden 1994 Lukion Opetussuunnitelman perusteita edelsi siis mittava uudistusprosessi, jonka työn tulos merkitsi uudistuksia koko koulumaailmassa. Opetussuunnitelman voimaantulon aikoihin Suomessa elettiin vielä taloudellisen laman aikaa, jonka vaikutukset näkyvät myös opetussuunnitelman sana- ja arvovalinnoissa. Opetussuunnitelmauudistuksen tarvetta perusteltiin yhteiskunnallisella kehityksellä, jonka seuraukset ovat monilta osin olleet negatiivisia ja arvaamattomia; talouden kriisiytyminen ja työelämän arvaamattomuus. Näiden seikkojen johdosta koulun tehtäväksi ”[- -] korostuu sellaisten valmiuksien kehittäminen, jotka auttavat kohtaamaan muutoksia ja ratkaisemaan ongelmia.”¹⁸

Vuonna 1985 Kouluhallitus julkaisi ensimmäisen Lukion Opetussuunnitelman perusteet ja siirtyminen opetussuunnitelman käyttöön tapahtui vaiheittain vuoteen 1990 mennessä. Kouluhallitus ja ammattikasvatushallitus yhdistettiin Opetushallitukseksi vuonna 1991, jonka tehtäväksi siirrettiin opetussuunnitelmien jatkokehittely. Seuraava Lukion Opetussuunnitelman perusteet ilmestyi vuonna 1994. Siitä seuraava Lukion Opetussuunnitelman perusteet ilmestyi vuonna 2003 ja se on edelleen käytössä.¹⁹

¹⁶ Apajalahti 1994, 7.

¹⁷ Lukion Opetussuunnitelman perusteet 1994, 20–21.

¹⁸ Lukion Opetussuunnitelman perusteet 1994, 8.

¹⁹ Malinen 1992, 11–13; 27; 32–33.

Vuoden 1985 Lukion Opetussuunnitelman perusteet on luonteeltaan hyvin kattava. Siinä historian oppiaineen kurssit esitellään erikseen ja jokaisesta poimitaan tiedollisia tavoitteita, joita opetuksessa tulisi noudattaa. Opetussuunnitelman perusteissa on erikseen jaoteltu tavoitteet asenteellisiin, taidollisiin ja tiedollisiin. Nykyajan maailma – kurssin oppisisällöiksi luetellaan seuraavat teemat: Maailmansodasta toiseen maailmansotaan, Kansainvälisen politiikan kehityslinjat toisen maailmansodan jälkeen, Taloudellisen ja yhteiskunnallisen kehityksen piirteet ja tulevaisuuden näkymät, Kansainvälistyminen sekä viimeisenä Teemat, jonka puitteissa voidaan käsitellä Kansainvälisen politiikan ajankohtaisia kysymyksiä. Oman tutkimuskohteeni kannalta olennainen on määritelmä Kansainvälisen politiikan kehityslinjat toisen maailmansodan jälkeen, jonka alle on määritelty tarkemmin: Kylmä sota: synty ja asetelmat, sotilasliittoumat.²⁰

Kuten mainittu, vuoden 1994 Lukion Opetussuunnitelman perusteita edelsi mittava uudistusprosessi. Varsinaisessa Lukion Opetussuunnitelman perusteissa ei uusia historian kursseja kuitenkaan kuvata sen tarkemmin. Kuvailu Kansainväliset suhteet – kurssista on lyhykäisyydessään seuraavanlainen:

”Kurssi on kansainvälisen politiikan analyysikurssi, jossa tapahtumia tarkastellaan taloudellisen ja ideologisen viitetaustan avulla. Kurssin keskeisiä tarkastelukulmia ovat nationalismi, demokratian ja totalitarismin vastakkain asettelu, kansainväliset sopimusjärjestelmät, siirtomaiden vapautuminen sekä kansalliset vähemmistöt kansainvälisessä politiikassa. Ajallisesti kurssin painopiste on tällä vuosisadalla.”²¹

”Lukion historian opetus luo opiskelijalle edellytyksiä ymmärtää eri aikakausien luonnetta, oman aikansa ongelmia ja muutosprosesseja sekä auttaa häntä hahmottamaan kansainvälistä maailmaa.” Tällä tavalla kuvaa historian opetusta vuonna 2003 tehty uusien opetussuunnitelma. Se tiivistää hyvin historian opetuksen luonteen ja tavoitteet. Keskeisiksi historian opetuksen tavoitteiksi nousevat seuraavat määrittelyt siitä, että opiskelija ” [- -] näkee nykyhetken historiallisen kehityksen tuloksena ja tulevaisuuden lähtökohtana, kykenee suhteuttamaan oman aikansa ja itsensä historian jatkumoon ja näin rakentamaan

²⁰ Lukion Opetussuunnitelma perusteet 1985, 341–342.

²¹ Lukion Opetussuunnitelman perusteet 1994, 99.

historiatietouttaan” sekä ”[- -] osaa arvioida menneisyyden ihmisen toimintaa ja historiallisia ilmiöitä kunkin ajan omista lähtökohdista sekä nykyajan näkökulmasta.” Opetussuunnitelma kuvailee Kansainväliset suhteet –kurssin sisältöä ja tavoitteita ja asettaa keskeiseksi näkökulmaksi demokratian vastakohtanaan diktatuuri. Kylmän sodan käsittelyn lähtökohdiksi asetetaan hyvin pintapuolisesti Yhdysvallat ja Neuvostoliitto kaksinapaisen maailman johtajina, Kylmän sodan ideologiset, taloudelliset ja sotilaalliset rintamat sekä kylmän sodan kriisien luonne. Erillisenä teemana mainitaan vielä Saksa kylmän sodan näyttämönä sekä Neuvostoliiton hajoaminen ja kaksinapaisuuden purkautuminen.²²

2 TUTKIMUKSEN LÄHTÖKOHDAT

2.1 Tutkimuskysymys

Tutkimuksessani kaksi opetuksen kulmakiveä, oppimateriaali ja opetussuunnitelmat nivoutuvat yhteen. Tutkimus on mielenkiintoista siitä syystä, että oppimateriaali, eli tässä tapauksessa oppikirjat, on keskeinen apuväline, kun kirjoitettua opetussuunnitelmaa muutetaan oppilaiden kokemaksi opetussuunnitelmaksi.²³

Oppikirjojen sisältöjä ja niiden muutoksia arvioitaessa on olennaista tiedon muuttuminen ja täydentyminen esimerkiksi tehtyjen tutkimusten mukaisesti. Niin kutsuttujen ”suurten kertomuksien” suhteen historian päälinjat eivät enää muutu olennaisesti, mutta eri historian näkökulmat voivat kuitenkin täydentää niitä, kuten esimerkiksi mikro- tai sosiaalihistoria. Oppikirjoissa ei kuitenkaan ole mahdollisuuksia ottaa esille kaikkia näitä näkökulmia ja

²² Lukion opetussuunnitelma 2003, 176; 178–179.

²³ Uusikylä & Atjonen 2005, 166.

pintaa syvemmältä raapaisevat katsannot jäävät usein tietoiskun omaisiksi otannoiksi. Niiden merkitys saattaa olla myös vain siinä, että ne tuovat kuvien ohella vaihtelua ja kuvitusta kirjan muuten tekstipainotteiseen luonteeseen.

Tiedon muuttumista ja täydentymistä oppikirjoissa lähestyn tässä tutkimuksessa tarkastelemalla kolmea lukion historian oppikirjaa, jotka ovat samalta kustantamolta ja samojen kirjoittajien tekemiä. Kysynkin, millä tavalla oppikirjojen tekstit muuttuvat kolmen kirjan ja reilun vuosikymmenen aikana? Oppikirjat ovat lisäksi kaikki kirjoitettu eri opetussuunnitelmien aikana, mikä osaltaan ohjaa teemojen valintaa ja painotuksia. Peilaan oppikirjojen tekstejä Lukion opetussuunnitelmien perusteisiin, joiden pohjalta tarkastelen myös sitä, ohjaavatko opetussuunnitelmat oppikirjojen sisältöjen muutoksia? Olen valinnut tarkastelun kohteeksi Kansainväliset suhteet – kurssin, joka on vuonna 1985 ilmestyneen Lukion opetussuunnitelman mukaisesti vielä Lukion historian viides kurssi. Näkökulmaksi olen kirjoista valinnut kylmän sodan ajanjakson tarkastelun. Tutkimustani ohjaavia kysymyksiä ovat siis millä tavalla kirjoitettu tieto muuttuu ja täydentyy verrattaessa kirjoja toisiinsa, päivittyvätkö oppikirjojen tiedot niiden julkaisuvuoteen asti yltäviksi ja ohjaavatko Lukion opetussuunnitelmien perusteet oppikirjojen sisällöllisiä valintoja.²⁴

Kansainväliset suhteet kurssi, samoin kuin sitä edeltänyt kurssi 5, ovat luonteeltaan poliittisen historian kursseja. Pääpiirteissään käsittely lähtee liikkeelle 1800-luvun lopulta edeten kohti nykyaikaa. Kylmä sota on muutaman muun teeman rinnalla yksi suurimmista, joita kurssi käsittelee. Tästä syystä olen rajannut näkökulmaani nimenomaan kylmän sodan tarkasteluun. Sivuan tutkimuksessani hieman myös sitä, kuinka paljon tilaa sivumäärällisesti kirjoittavat antavat teemalle kirjassa ja muuttuvatko määrät kirjojen välillä. Mielenkiintoista sivumäärien vertailussa on se, mitkä teemat uusimmissa kirjoissa ikään kuin ”vievät” tilaa vanhempien kirjojen aihejaottelussa. Toisin sanoen, päivittyvätkö oppikirjojen tiedot ajanmukaisesti niiden julkaisuvuoteen yltäviksi.

²⁴ Luettavuuden helpottamiseksi viitataan oppikirjoihin niiden nimen ja julkaisuvuoden perusteella seuraavasti: Ihmisen tiet 1992, Ihmisen tiet 1999, Lukion Horisontti.

Tässä tutkimuksessa selvitan onko oppikirjojen sisältöjen välillä jotain olennaisia eroja, mitkä seikat tarkentuvat ja päivittyvät asianmukaisesti. Toiseksi tutkin, mitä eri seikkoja kylmästä sodasta nostetaan esille ja muuttuvatko teemojen valinnat kirjojen välillä. Tutkimuksessani otan kantaa myös kylmän sodan tutkimuskirjallisuuden ilmestymiseen. Näin voidaan löytää perusteita sille seikalle, että jokin tieto päivittyy, mutta toinen ei. Katsantoni tutkimuskirjallisuuteen on melko kattava ja pyrin ottamaan ne esille aina kun mahdollista. Vertailuni kylmän sodan tutkimuskirjallisuuteen ei kuitenkaan ole yksi tutkimustehtävistäni, vaan ainoastaan keino ymmärtää tiedon muuttumista.

2.2 Lähteet ja tutkimusmetodi

Käytän tässä tutkimuksessa lähteinäni kolmea lukion historian oppikirjaa. Valitsin oppikirjat tutkimukseni näkökulman mukaisesti sillä perusteella, että ne ovat samojen oppikirjailijoiden tekemiä. Kaikki oppikirjat ovat kustannusosakeyhtiö Otavan julkaisemia. Vanhin tarkastelemani oppikirja on Ihmisen tiet – sarjan Lukion historian kurssi 5, joka on nimeltään Nykyajan maailma. Se on painettu vuonna 1992 ja sen kirjoittajina olivat Jouni Ekonen, Viljo Kulju sekä Terttu Matsinen. Toinen oppikirja on myös Ihmisen tiet – sarjaa, mutta Opetussuunnitelmaudistuksen mukaisesti nimeltään Kansainväliset suhteet. Kirja on painettu vuonna 1999 ja edellisten Ekosen, Kuljun ja Matsisen lisäksi kirjoittajana on toiminut Hannes Saarinen. Kolmas ja uusin tarkastelemani kirja on Lukion horisontti – sarjan kirja, joka on painettu vuonna 2006. Sen kirjoittajina ovat myös toimineet Ekonen, Kulju, Matsinen ja Saarinen. Tutkimukseni luettavuuden helpottamiseksi käsitelen oppikirjoja tekstissä nimillä Ihmisen tiet 1992, Ihmisen tiet 1999 ja Lukion horisontti.

Lisäksi tutkin Lukion Opetussuunnitelmien perusteita, jotka ovat ilmestyneet vuosina 1985, 1994 ja 2003. Tutkimukseni kolme oppikirjaa sijoittuvat kukin yhden Opetussuunnitelman perusteiden aikaan.

Oppikirjoja voidaan lähteä tarkastelemaan hyvin monelta eri kantilta. Kaikki tutkimukseni kohteena olevat oppikirjat ovat sivumäärällisesti lähes yhtä laajoja. Ihmisen tiet 1992 on 165 sivua pitkä, Ihmisen tiet 1999 on 155 sivua ja Lukion horisontti 164 sivua. Ne kuitenkin lähtevät liikkeelle kaikki eri asioista. Näin ollen sisällölliset painotukset eri teemojen kesken vaihtelevat kirjojen kesken. Koska vanhimman ja uusimman tarkasteleman oppikirjan ilmestymisien välillä on 14 vuotta, on selvää, että uusimmassa kirjassa on ollut mahdollista ottaa mukaan paljon sellaisia teemoja, joita vanhimmassa ei.

Ihmisen tiet 1992 on sisällöllisesti jaoteltu laajempiin teemoihin yläotsikoin, jotka jakautuvat pienemmiksi käsittelyluvuiksi. Pääteemoja on viisi: Toivon ja pelon vuosikymmenet – sotien välinen aika, Toinen maailmansota, Vallan uusjako, Kolmannen maailman esiinmarssi sekä Nykymaailma muotoutuu. Oppikirja siis lähtee liikkeelle ensimmäisen maailmasodan jälkeisestä tilanteesta käsitellen poliittisen historian lisäksi hieman myös kulttuuria otsikoin Massaviihteen huumasta sodan pelkoon sekä Nousukauden iloja ja laman jonoja.²⁵

Vuoden 1999 painosta Ihmisen tiet – kirjasta tekijät ovat muuttaneet melko paljon päällinjojen suhteen. Heti kirjaa selatessa huomaa, että aiemman painoksen luettavuutta selvästi helpottaneet yläotsikot on poistettu kokonaan ja kirja koostuu 30 tasa-arvoisesti sijoitetusta kappaleesta.²⁶ Tämä oppikirja lähtee liikkeelle kappaleesta Hallitsijoiden diplomatiasta kansainväliseen yhteistyöhön, jonka tehtävänä on todennäköisesti toimia ikään kuin johdantona. Kappale kuvaa esimerkiksi lyhyesti, kuinka kansainvälisen oikeuden periaatteet ovat muovautuneet historian kuluessa.²⁷ Ensimmäinen laajempi teema, josta oppikirja lähtee liikkeelle, on Wienin kongressin käsittely. Verrattuna vuoden 1992 Ihmisen tiet – oppikirjaan tämä oppikirja on päässyt toista maailmasotaa edeltäneeseen tilanteeseen vasta noin sivulla 54, kun kappale Yhdysvallat maailmansotien välillä alkaa. Jotain oleellisia eroja sisällöissä siis on.

²⁵ Ihmisen tiet 1992, 3.

²⁶ Ihmisen tiet 1999, 3.

²⁷ Ihmisen tiet 1999, 5-10.

Uusin tarkastelemani kirja, eli vuoden 2006 Lukion horisontti, sisältää jälleen teemojen jakamisen suurempiin kokonaisuuksiin. Yläotsikoita ovat: Suurvaltojen ylivalta-yritykset, Maailmansotien välinen aika, Toinen maailmansota, Kylmä sota, Maailma siirtomaakauden jälkeen sekä Kylmän sodan päättyminen. Kappaleita on kaiken kaikkiaan 25.²⁸ Jokaisen mainitun kuuden pääteeman jälkeen oppikirja sisältää tehtäväsivun tai – aukeaman. Oppikirjan alussa ennen ensimmäistä pääteemaa on kappale Kansainvälisen politiikan käsitteitä, johon kirjoittajat ovat valinneet kuvattavaksi polarisoitumisen käsitteen sekä muutamien eri aatteiden kuvaamisen.²⁹ Vasta tämän jälkeen alkaa ensimmäinen varsinainen pääluke. Ennen jokaista pääluke on niin kutsuttu tutustumisaukeama, jolla esitetään aikajana sekä lyhyt kuvaava teksti ajanjaksosta. Suurempana teemana kirja lähtee liikkeelle imperialismin aikakaudesta.³⁰ Verrattaessa Ihmisen tiet 1992 –oppikirjaan, voidaan jälleen huomata ero siinä, että Lukion horisontti päättyy toista maailmansotaa edeltäneeseen tilanteeseen vasta noin sivulla 47 kappaleessa Hitlerin uhkapeli johti sotaan.

Edellä esittämäni katsaus oppikirjojen alkutilanteeseen ja kokonaiskuvaan on oleellinen siinä mielessä, että voidaan arvioida eri teemojen merkityksellisyyttä. Tiivistäen voidaan tarkastella mille aiheelle annetaan tilaa, ja verrattaessa oppikirjoja toisiinsa, miltä toiselta aiheelta se on pois.

Lähestymistapani tutkimusaineistoon on kvalitatiivinen. Tällaisessa tutkimuksessa aineisto on yleensä verbaalista tai visuaalista, kuten minun tutkimuksessani oppikirjat.³¹ Tutkimukseni on siis muodoltaan laadullinen tutkimus, jonka muotona käytän sisällönanalyysiä, jota voidaan kutsua laadullisen tutkimuksen perinteessä perusanalyysimenetelmäksi. Jouni Tuomi ja Anneli Sarajärvi tiivistävät teoksessaan Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi (2011), että monet eri laadullisen tutkimuksen analyysimenetelmät perustuvat tavalla tai toisella sisällönanalyysiin, jos sisällönanalyysillä tarkoitetaan esimerkiksi kirjoitettujen sisältöjen analyysiä väljänä teoreettisena kehyksenä.³²

²⁸ Lukion horisontti 2006, 4-5.

²⁹ Lukion horisontti 2006, 6-9.

³⁰ Lukion horisontti 2006, 12.

³¹ Uusitalo 1991, 79.

³² Tuomi & Sarajärvi 2009, 91.

Perinteisestä sisällönanalyysistä poiketen en kuitenkaan oppikirjojen sisältöä analysoidessani keskity pienten analyysiyksikköjen tulkitsemiseen, jotka perinteisesti ovat sanoja, sanayhdistelmiä, lauseita tai sivujen määriä kuvaavia analyysejä tutkimustehtävästä riippuen. Tutkimuksessani kiinnitän kyllä huomiota myös oppikirjojen sivumäärällisiin seikkoihin, mutta ne eivät ole tutkimuksessani pääosassa. Sisällönanalyysi on siis myös väljemmän teoreettisen viitekehyksen lisäksi metodi, joka pyrkii tekemään päätelmiä tutkittavan dokumentin, tässä tapauksessa oppikirjojen, datasta. Lopuksi sisällönanalyysillä kerätty aineisto järjestetään johtopäätöksiä varten.³³

Sisällönanalyysi ei kuitenkaan sulje pois kvantitatiivista lähestymistapaa. Tässäkin tutkimuksessa voisi analyysiä ja vertailua järjestellä tilastolliseen muotoon esimerkiksi johtopäätösten osalta. Jos kvantitatiivinen puoli kuitenkin jätetään pois, voidaan tämänkin tutkimuksen osalta puhua vapaamuotoisemmasta sisällönanalyysistä, jolloin analysoijan oivalluskyky korvaa muodolliset säännöt.³⁴ Toisaalta taas näille kahdelle erilaiselle sisällönanalyyttiselle lähestymistavalle voidaan antaa omat nimensä. Tuomi ja Sarajärvi erottavatkin kvantitatiivisen sisällönanalyysin *sisällön erotteluksi*, jolloin esimerkiksi tekstin sisältöä kuvataan kvantitatiiviseksi. *Sisällönanalyysillä* taas tarkoitetaan nimenomaan dokumentin sanallista kuvausta.³⁵ Otan tässä esille tämän erottelun juuri sen seikan takia, että käsittelem tutkimusaineistoani edellä kuvatun sisällönanalyysin periaatteen mukaisesti, vaikka otteeni lähteisiin onkin jossain määrin erotteleva silloin, kun pyrin vertailemaan oppikirjoja toisiinsa.

2.3 Aikaisempi tutkimus

³³ Tuomi & Sarajärvi 2004, 105.

³⁴ Uusitalo 1991, 97.

³⁵ Tuomi & Sarajärvi 2009, 105–107.

Oppikirjoista on tehty Suomessa monenlaista tutkimusta. Jaakko Väisänen (2005) on tiivistänyt, kuinka tutkimusperinteen voidaan katsoa jakaantuvaksi kolmeen eri kategoriaan. Yhden näkökulman mukaan on oppikirjoja tutkittu luettavuuden ja ymmärrettävyyden näkökulmasta, jolloin on painotettu kieliopillisiin seikkoihin. Toinen tutkimusperinne taas on selvittänyt, mitä rakennuskeinoja esimerkiksi oppikirjojen lause- ja merkitysoipilliset seikat tarjoavat yksilön oppimiselle. Kolmanneksi on tutkittu kirjojen asiasisältöä. Kaikille näille tutkimussuuntauksille on yhteistä tutkimuksen kohde eli oppikirjojen tekstit, jolloin kuvat, kartat ja graafiset esitykset ovat jääneet tutkimuksen ulkopuolelle.³⁶

Suomalaisia oppikirjoja on tutkittu paljon varsinkin pro gradu –tasolla. Tutkimuksissa ollaan oltu kiinnostuneita erityisesti sellaisista seikoista, miten joku näkökulma ilmenee oppikirjassa. Tällaisesta tutkimuksesta yhtenä esimerkkinä mainitsen Hannu Jalosen *Kapinasta kansalaissotaan – vuoden 1918 sisällissodan kuva itsenäisyyden ajan Suomen historian oppikirjoissa* (1994). Laajempiakin tutkimuksia oppikirjoista on jonkun verran. Yhtenä esimerkkinä nostan Liisa Kotkaheimon tutkimuksen *Suomalaisen aapisen viisi vuosisataa* (1989). Siinä Kotkaheimo tutkii aapisten sisältöjä ja sen tehtäviä kansanopetuksessa. Kolmantena tutkimuksellisenä esimerkkinä mainitsen jo edellä esittämäni Jaakko Väisänen tutkimuksen *Murros oppikirjojen teksteissä vai niiden taustalla? 1960- ja 1990-luvun historian oppikirjat kriittisen diskurssianalyysin silmin*.

Myös opetussuunnitelmatutkimuksia on Suomessa tehty jonkun verran. Löytämäni tutkimukset ovat melko vanhoja, mutta kuvastavat sitä, että opetussuunnitelmien tutkimusperinne ei ole mikään uusi ala. Esimerkkinä opetussuunnitelmatutkimuksesta mainitsen R. Rinteen vuonna 1984 tekemän tutkimuksen *Suomen oppivelvollisuuskoulun opetussuunnitelman muutokset vuosina 1916-1970*.

Aiheeni kannalta on oleellista tarkastella hieman sitä tutkimusta, joka kylmästä sodasta on kuluneiden vuosikymmenten aikana tehty. Tämä tieto tutkimusten ajankohdista on oleellista, jotta voidaan arvioida tiedon mahdollista muuttumista oppikirjoissa. Tällainen ajatus tiedon

³⁶ Väisänen 2005, 2-3.

suorasta siirtymisestä tutkimuksesta oppikirjoihin ei kuitenkaan vastaa todellisuutta, mutta historian oppikirjoja on kuitenkin ainakin jossain määrin pidetty tutkimuskirjallisuudessa esiintyvien ilmiöiden tärkeinä välittäjinä.³⁷

Jo 1970-luvulla tehtiin kylmää sotaa tarkastelevia tutkimuksia. Tällaisia ovat esimerkiksi Walter Lippmannin *The Cold War: a study in U.S. foreign policy* vuodelta 1972 sekä Lynn Etheridge Davisin *The Cold War begins – Soviet-American conflict over Eastern Europe* vuodelta 1974. Vielä 1980-luvulla toisen maailmasodan jälkeisestä historiasta tehty tutkimus oli vähäistä. Tutkimani aiheen kannalta olennaisia ovat esimerkiksi vuonna 1988 ilmestynyt H.W. Brandsin *Cold warriors: Eisenhower's generation and American foreign policy* sekä samana vuonna ilmestynyt Mark S. Gallicchion *The Cold war begins in Asia: American East Asian policy and the fall of the Japanese Empire*. Näiden tutkimusten huomioiminen voi olla oleellista, kun tarkastellaan tutkimukseni ensimmäistä oppikirjaa, joka ilmestyi vuonna 1992.

Ennen 1990-lukua, tosin sanoen pääosin 1970- ja 1980-luvuilla³⁸, on suomeksi käännetty lukuisia saksalaisia, englantilaisia, amerikkalaisia ja ranskalaisia versioita maailmanhistorioista. Yhtenä esimerkkinä voidaan mainita vuosina 1982–87 laadittu (*Otavan*) *suuri maailmanhistoria*. Tätä sarjaa voidaan pitää moniin vastaaviin verrattuna tutkimuksellisesti syvällisempänä, koska siinä on ollut mukana esimerkiksi suomalaisia professoreja.³⁹ Carl Grimbergin moniosaisesta *Kansojen historia* – sarjasta suomennettiin 22. osa *Rauhasta kylmään sotaan* vuonna 1984. Grimbergin sarjan lisäksi WSOY julkaisi toisen vastaavan teoksen, kun *Maailmanhistorian pikkujättiläisen* ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 1988.

Kylmää sotaa koskeva tutkimus moninkertaistuu 1990-luvulla ja kasvaa edelleen 2000-luvulla. Muutamia yleisesityksiä mainitakseni oleellisia ovat esimerkiksi John W. Youngin *Cold War Europe 1945-89: a political history* (1991), William Dudleyn *The Cold War: opposing viewpoints* (1992), Tobin Siebersin *Cold War criticism and the politics of skepticism* (1993), John W. Masonin *The Cold War: 1945-1991* (1996), S.J. Ballin *The Cold War: an international history, 1947-1991* (1998), David S. Painterin *The Cold War: an international history* (1999) sekä Bradley Lightbodyn *The Cold War* (1999).

³⁷ Tommila 1989, 279.

³⁸ Aho & Mänttari 2007, 552.

³⁹ Tommila 1989, 279–280.

2000-luvulla yleisesitysten rinnalle ilmestyy spesifimpiä tutkimuskohteita, kuten Charles Gatin *Failed Illusions: Moscow, Washington, Budapest, and the 1956 Hungarian revolt* (2006). Merkittäviä yleisesityksiäkin julkaistaan silti runsaasti. Huomattavia ovat esimerkiksi Fraser J. Harbuttin *The Cold War era* (2002), Jussi Hanhimäen ja Odd Arne Westadin toimittama *The Cold War: a history in documents and eyewitness accounts* (2003), Robert Cowleyn *The Cold War: a military history* (2005) sekä John Lewis Gaddisin *The Cold War: a new history* (2005).

Tutkimieni oppikirjojen kirjoittajista ei voi löytää mitään sellaisia seikkoja, jotka jollain tavalla ohjaisivat oppikirjailijoiden valintoja oppikirjojen sisällöissä. Tällaisia seikkoja voisivat olla esimerkiksi oppikirjailijoiden tekemät omat tutkimukset. Tämän seikan huomioiminen on minusta tärkeää, kun yhtenä tutkimustani määrittävänä tekijänä on se seikka, että oppikirjojen kirjoittajat ovat samat.

3 KYLMÄN SODAN ALKU OPPIKIRJOISSA

3.1 Lähtökohdat kylmälle sodalle

Kun oppikirjoissa aletaan kuvata toisen maailmansodan jälkeistä tilannetta, joka toimii johdantona kylmän sodan alkamiselle, kaikissa kirjoissa esitetään sama Winston Churchillin lainaus:

”Rautaesirippu on laskeutunut Euroopan mantereen halki Stettinistä Itämeren rannikolta Triesteen Adrianmeren rannikolle. Tämän linjan takana ovat kaikki vanhojen Keski- ja Itä-Euroopan valtioiden pääkaupungit: Varsova, Praha, Wien, Budapest, Belgrad, Bukarest ja Sofia. Nämä kuuluisat kaupungit eivät ole vain Neuvostoliiton vaikutuspiirissä, vaan lisääntyvässä määrin Moskovan valvonnan alaisina - -. Tämä ei ole se vapautettu Eurooppa, jonka puolesta olemme taistelleet.

En usko, että Neuvostoliitto haluaa sotaa. Se haluaa sodan hedelmiä, valtansa rajoittamatonta laajentamista ja oppinsa levittämistä.”⁴⁰

Vaikka kaikki oppikirjat aloittavat kylmän sodan kuvailun samalla Churchillin lainauksella, poikkeavat kirjojen kappaleet hieman toisistaan. Havainnollistan oppikirjojen tekstien eroja tummentamalla lainauksista eroavat kohdat. Ihmisen tiet 1992 aloittaa kuvailemalla Yhdysvaltojen ja Neuvostoliiton välejä näin:

”Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton välit alkoivat säröillä toisen maailmansodan loppuvaiheessa, kun piti päättää Keksi- ja Itä-Euroopan tulevaisuudesta. Erimielisyyksien syyt olivat toisaalta valtopoliittisia, toisaalta ideologisia. Yhdysvallat oli sodan jälkeen maailman voimakkain valtio. Neuvostoliiton voima perustui sen armeijaan, joka piti hallussaan suurta osaa Keksi- ja Itä-Eurooppaa. Suurvaltojen edustamat ideologiat olivat vastakkaisia.”⁴¹

Seuraavasta lainauksesta huomataan, että Ihmisen tiet 1999 kuvailee tilannetta lähes vastaavalla tavalla:

”Toisen maailmansodan aikana Yhdysvaltoja ja Neuvostoliittoa yhdisti enemmän akselivaltoja vastaan käytävä sota kuin Atlantin julistuksen periaatteet, jotka liittoutuneet olivat allekirjoittaneet. Ristiriidat, jotka näkyivät esimerkiksi suurvaltakonferensseissa, kärjistyivät sodan päätyttyä. Yhdysvallat oli sodan lopussa maailman voimakkain valtio sekä sotilaallisesti että taloudellisesti. Yhdysvalloilla oli hallussaan ydinase, ja se saattoi käyttää armeijaansa eri puolilla maailmaa. Neuvostoliiton voima perustui puna-armeijaan, joka piti hallussaan Itä- ja Keski-Eurooppaa. Suurvaltojen edustamat ideologiat olivat vastakkaisia.”⁴²

⁴⁰ Ihmisen tiet 1992, 56; Ihmisen tiet 1999, 81; Lukion horisontti 2006, 76.

⁴¹ Ihmisen tiet 1992, 56–57.

⁴² Ihmisen tiet 1999, 81.

Uusimmassa tarkastelemassani oppikirjassa vastaavaa taustaselvitystä ei juurikaan tehdä. Uusimman oppikirjan kuvaus on selvästi monipuolisempi ja se nostaa esille monia uusia seikkoja. Lukion horisontti aloittaa oman kuvailunsa seuraavasti:

”Kylmä sota oli toisen maailmansodan jälkeinen ajanjakso vuosina 1947–1989, jolloin kansainvälinen tilanne polarisoitui kahden johtavan suurvallan ympärille. Kriisit ja liennytyksjaksot vaihtelivat Neuvostoliiton ja Yhdysvaltain johtamien ryhmittymien kesken. Ideologioiltaan, talous- ja yhteiskuntajärjestelmiltään erilaisten suurvaltojen yhteistyö mureni, kun yhteistä vihollista ei enää ollut. Vastakkainoloon liittyivät vielä 1940-luvun lopulla kummannkin osapuolen ydinaseet. Kylmä sota alkoi Euroopassa, jossa poliittista ja sotilaallista valtaa toisen maailmansodan jälkeen käyttivät johtavat suurvallat. Niistä toinen oli kokonaan ja toinen osittain Euroopan ulkopuolella. Sosialismin teorian mukaan historia kehittyi kohti kommunismia, jota edustavat maat olivat edistyksellisiä ja länsimaat taantumuksellisia. Ristiriita oli sovittamaton. Länsimaat katsoivat edustavansa vapautta. Erilaisista näkemyksistä huolimatta kylmä sota oli pääosin suurvaltojen valtapolitiikkaa.”⁴³

Näistä johdattelevista kappaleista voidaan tehdä jonkinlaisia huomioita. Ensinnäkin huomataan ero siinä, että vanhin tarkastelemani oppikirja ei mainitse ydinaseita lainkaan, kuten kaksi seuraavaa oppikirjaa tekevät. Ihmisen tiet 1999 taas kuvailee tapahtumien kulkua hieman laveammin kuin vanhempi teos. Kummatkin Ihmisen tiet – sarjan kirjat esittävät voimakkaan, joskin yleisen, näkemyksen ”Yhdysvallat oli sodan **jälkeen/lopussa** maailman voimakkain valtio”. Aiheesta tehdystä tutkimuksesta todennäköisesti voitaisiin löytää tällainen päätelmä. Johdannossa kuitenkin kuvasin, kuinka 1990-luvun alkuun mennessä oli tosin tehty vasta hyvin vähän kattavaa tutkimusta kylmästä sodasta. Sen sijaan mainitsemani, 1980-luvun kuluessa tehty, Otavan suuri maailmanhistoria kuvailee tilannetta juuri näin todeten, että ”Yhdysvallat oli sodan **päätyttyä** maailman voimakkain valtio”.⁴⁴ Tummennetut sanat kuvaavat niitä ainoita ja vain sanamuotoon liittyviä eroja, jotka lainauksista ilmenevät. Uusimman kirjan kappale on selvästi kattavin ja se päättyy lopussa esittelemään suurvaltojen eroja myös tarkemmin. Esimerkiksi sosialismin teorian tarkentamista ei esiinny muissa oppikirjoissa. Jo alusta alkaen oppikirjoissa esiintyy hyvin abstrakteja käsitteitä, kuten esimerkiksi sosialismin käsite tässä yhteydessä. Monet historian käsitteet ovatkin hyvin

⁴³ Lukion horisontti 2006, 76.

⁴⁴ Otavan suuri maailmanhistoria: Jakautunut maailma 1986, 21.

tieteellisiä käsitteitä, jotka eivät millään tavalla kiinnity oppilaiden elämänpiiriin. Vieras terminologia ilman sanan tarkempaa selitystä nostaa historian ymmärtämisen kynnystä.⁴⁵

Vuoden 1985 Lukion opetussuunnitelman perusteissa mainitaan yhdeksi tiedolliseksi tavoitteeksi se, että oppilas tuntee kansainvälisen politiikan kehityslinjat toisen maailmansodan päättymisestä nykypäivään.⁴⁶ Tätä seikkaa tarkastellessa olennaisiksi ymmärrystä edistäväksi tekijäksi nousevat johdannonomaiset tekstit, jotka kertaavat aiemmin käsiteltyä ja luovat katsauksen sen hetkiseen tilanteeseen. Edellisiä lainauksia verrattaessa huomataan, kuinka niiden pituus kasvaa ja asiasisältö laajenee. Vuoden 1994 Lukion opetussuunnitelman perusteista ei mainita tällaisten suurien kehityslinjojen ymmärtämistä. Jatkuvuus ja muuttumisen ilmiöt ovat kuitenkin historian perimmäinen sisältö, koska ne auttavat luomaan kattavampaa kuvaa tapahtuneesta. Tällaisten laajojen linjojen puuttuminen oppikirjoista vaikuttaa huomattavasti historian ymmärrettävyyteen.⁴⁷

Kaiken kaikkiaan kahdesta vanhimmasta tutkimukseni oppikirjasta voidaan huomata niiden runsas kuvien ja muiden esitysten käyttö kirjan kuvittajana. Vertailun vuoksi on todettava, että kahden vanhemman oppikirjan sivujen ulkoasut ovat hyvin yhteneväisiä. Kuvat ovat pääasiallisesti samat ja jopa tekstit etenevät pitkälti yhdenmukaisesti. Oppikirjojen kuvitus ja taitto muuttuivat ratkaisevasti 1980-luvulla. Tuolloin oppikirjoihin omaksuttiin popularisoitujen tietokirjojen leksivisuaalinen esitystapa, jolla tarkoitetaan sitä, että kirjan kuvitus ja teksti esittävät tiedon mahdollisimman selkeässä muodossa. Verratessa vanhimmissa oppikirjoissa olevia kuvia tutkimukseni uusimpaan oppikirjaan, huomaan yhteneväisyyden myös niiden välillä, vaikka taitto on uusimmassa kirjassa muuten erilainen.⁴⁸

⁴⁵ Pilli 1992, 137.

⁴⁶ Lukion opetussuunnitelman perusteet 1985, 341.

⁴⁷ Ahonen 1992, 113.

⁴⁸ Castrèn, Lappalainen & Nöjd 1982, 147.

3.2 Kansandemokratioiden synty

Euroopan tilanne nostetaan edellisen luvun lainauksissa kaikissa esille. Kahdessa vanhemmassa oppikirjassa siirrytäänkin seuraavaksi kuvailemaan kansandemokratioiden syntyä. Ihmisen tiet 1992 kuvaa näin:

”Neuvostoliitto edellytti, että sen länsirajan taakse **muodostettiin** ystävällismielisiä hallituksia. Länsivallat ymmärsivät periaatteessa Neuvostoliiton turvallisuusajattelun, mutta kansandemokratiat eivät vastanneet lännen tavoitteita.”⁴⁹

Vuoden 1999 Ihmisen tiet päättyy jälleen lähes samanlaiseen kuvaukseen:

”Neuvostoliitto edellytti, että se **saisi** länsirajalleen ystävällismielisiä ja demokraattisia hallituksia. Länsivallat ymmärsivät Neuvostoliiton turvallisuusajattelun periaatteessa, mutta demokratia-käsitteestä osapuolet olivat eri mieltä. Lännessä demokratia ymmärrettiin parlamentaaris-edustukselliseksi kansanvallaksi, kun taas neuvostomallinen kansandemokratia tarkoitti kommunistipuolueen diktatuuria.”⁵⁰

Lainauksista huomataan, ettei kuvailun sisällöissä ole juuri muuta eroa kuin se, että uudempi kirja tarkentaa lopussa demokratian käsitettä. Vuoden 2006 Lukion horisontti jatkaa samalla linjalla:

”Neuvostoliitto **halusi** länsirajalleen turvallisuusvyöhykkeen, johon kuuluvia valtioita se voisi tehokkaasti valvoa. Läntisille liittolaisilleen se painotti demokraattisten ja ystävällismielisten hallitusten perustamista näihin maihin. Länsivallat hyväksyivät Neuvostoliiton turvallisuusajattelun, mutta demokratia-sana ymmärrettiin eri tavoin idässä ja lännessä. Idässä

⁴⁹ Ihmisen tiet 1992, 57.

⁵⁰ Ihmisen tiet 1999, 81.

kansandemokratia tarkoitti kommunistipuolueen diktatuuria, ja länsimainen demokratia merkitsi monipuoluejärjestelmää ja enemmistövaltaa.”⁵¹

Verrattaessa vanhempia oppikirjatekstejä myös uusimpaan kirjaan, huomaan jälleen, että aiheisällöt ovat samat, mutta sanavalinnat erit. Lisäksi jo sanamäärällisesti laskettuna uusin kirja kuvailee jälleen tilannetta kattavammin. Mielenkiintoisena seikkana ilmenevät sanavalinnat, jotka olen lainauksista tummentanut. Voisikin pohtia, onko kyseessä merkityksellisesti sama asia, jos kirjoissa kuvataan Neuvostoliiton edellyttäneen, että länsirajan taakse **muodostetaan** ystävällismielisiä hallituksia, kuin että se **saa** niitä, tai että se **haluaa** sellaisen.

Varsinaisia kansandemokratioita kuvatessa, voidaan kirjoista huomata vastaava kehityskulku. Kuvailevan tekstin pituus kasvaa ensin toiseksi uusimmassa ja lopuksi vielä enemmän uusimmassa kirjassa. Ensinnä Ihmisen tiet 1992:

”Kommunistien valtaanpääsy Keski- ja Itä-Euroopassa vuosina 1945–48 selittyy poliittisesta tyhjiöstä, joka syntyi Hitlerin Saksan kanssa yhteistyössä olleiden hallitusten kaaduttua. Neuvostoliiton veljespuolueen tuki ja puna-armeijan läsnäolo edesauttoivat sosialismiin siirtymistä.

Puolalla oli kaksi hallitusta sodan päättyessä: lännen tukema hallitus Lontoossa ja Neuvostoliiton tukema Varsovassa. Neuvostoliitto suostui kiistojen jälkeen näiden yhdistämiseen, mutta todellista valtaa hallituksessa käyttivät kommunistit. Kehitys oli samantapainen koko alueella, jolta Tšhekkoslovakiaa lukuun ottamatta puuttuivat demokraattiset perinteet. Tšhekkoslovakian muuttuminen kansandemokratiaksi vuoden 1948 alkupuolella aiheutti shokin lännessä.”⁵²

Ihmisen tiet 1999 ilmaisee asiat lähes sanatarkalleen samalla tavalla. Luodakseen yleiskuvan, se ensin toteaa: ”Väli-Euroopan valtiot muuttuivat kansandemokratioiksi vuosina 1945–1948”. Lisäksi kuvausta täydennetään toteamalla: ”Jugoslaviasta, jonka oma partisaaniliike oli vapauttanut, tuli kansandemokratia vuonna 1945. Esimerkkiä seurasivat vuonna 1946

⁵¹Lukion horisontti 2006, 77.

⁵²Ihmisen tiet 1992, 57.

Albania ja Bulgaria sekä vuonna 1947 Romania, Puola ja Unkari.” Ihmisen tiet 1992 kuvasi Tshekkoslovakian muuttumisen kansandemokratiaksi aiheuttaneen lännessä shokin, mitä Ihmisen tiet 1999 täydentää: ”Tshekkoslovakian muuttuminen kansandemokratiaksi vuonna 1948 aiheutti lännessä shokin, koska puna-armeija ei ollut siellä läsnä. Kuitenkin Tshekkoslovakiassa oli huonot kokemukset lännen tuesta kymmenen vuoden takaa.”⁵³ Edelleen Lukion horisontissa kuvaus kansandemokratioista vastaa vanhempien kirjojen kuvausta. Huomattavaa on, että jälleen Tshekkoslovakiaa koskeva kuvaus täydentyy uusimmassa kirjassa:

”Tshekkoslovakia muuttui kansandemokratiaksi vuonna 1948. Neuvostoarmeija oli poistunut sieltä eikä näin ollen auttanut kommunisteja valtaan. Yhteishallituksessa muiden puolueiden kanssa kommunistien onnistui ottaa valta käsiinsä. Lännessä tätä oli vaikea ymmärtää, koska Tshekkoslovakia oli säilyttänyt demokraattisen hallintojärjestelmän maailmansotien välillä toisin kuin valtaosa Euroopan maista. Tshekkoslovakiassa oli kuitenkin huonoja kokemuksia länsivaltojen tuesta kymmenen vuoden takaa.”⁵⁴

Ihmisen tiet 1999 on ainoa oppikirja, joka mainitsee tässä yhteydessä Suomen. Kirja ottaa sen esille näin: ”Välien kiristymisestä huolimatta liittoutuneet solmivat rauhan akselivaltojen ulkopuolella taistelleiden Bulgarian, Italian, romanian, Suomen ja Unkarin kanssa Pariisissa vuoden 1947 alkupuoliskolla.” Lukion horisontti mainitsee seikan lähes samoilla sanoilla omassa tekstissään vasta myöhemmin.⁵⁵

Oppikirjojen kuvaukset tämän aiheen osalta ovat melko kattavat. Vuoden 1985 Lukion opetussuunnitelman perusteiden tiedollisissa tavoitteissa painotetaan laajojen kehityslinjojen ymmärtämistä. Opetussuunnitelman perusteet mainitsee tässä yhteydessä vielä erikseen kylmän sodan synnyn ja asetelmat sekä sotilasliittoumat. Näiden tavoitteiden siirtymistä tarkastelemani oppikirjan tekstiin voidaan kyseenalaistaa, vaikka mainittuja seikkoja onkin teksteistä löydettävissä. Näin yksityiskohtaista selvennystä ei vuoden 1994 Lukion opetussuunnitelman perusteita löydä.⁵⁶ Kuitenkin vuoden 2003 Opetussuunnitelma nostaa

⁵³ Ihmisen tiet 1999, 81–82.

⁵⁴ Lukion horisontti 2006, 77.

⁵⁵ Ihmisen tiet 1999, 82; Lukion horisontti 2006, 78.

⁵⁶ Lukion opetussuunnitelman perusteet 1985, 341.

opetuksen tavoitteissa esille vastakkainasettelujen perusteiden ymmärtämisen ja keskeisissä sisällöissä erilaiset sotilaalliset rintamat.⁵⁷

3.3 Trumanin oppi ja Marshall-apu

Jo aiemmista yhteyksistä voidaan huomata, kuinka vuoden 1992 Ihmisen tiet ei käytä kuvailussaan aiheeseen johdattelevia lauseita. Siirryttäessä seuraavaan teemaan se jatkaa ilman väliotsikointia seuraavalla tavalla:

”Kreikassa syttyi kesällä 1946 sisällissota, jossa kommunistinen partisaaniliike yritti kaataa hallituksen. Iso-Britannia tuki Kreikan hallitusta, mutta joutui taloudellisten vaikeuksien vuoksi luopumaan hallituksen avustamisesta. Yhdysvaltain presidentti Harry S. Truman tarvitsi kongressin ja kansan tuen voidakseen auttaa Kreikkaa. Vuonna 1947 syntyi Trumanin opin nimellä tunnettu ulkopolitiikka, jota presidentti selosti kongressille seuraavasti: *Tällä hetkellä lähes jokainen kansakunta joutuu valitsemaan oman elämänmuotonsa. Aivan liian usein tämä valinta ei ole vapaa. Toinen elämänmuoto perustuu väestön enemmistön tahtoon... Toinen elämänmuoto perustuu siihen, että vähemmistö toteuttaa politiikkaansa väkivalloin... Vakaumukseni on, että Yhdysvaltain täytyy tukea niitä vapaita kansoja, jotka joutuvat taisteluun aseistettuja vähemmistöjä tai ulkopuolista painostusta vastaan.* Yhdysvaltain Neuvostoliiton politiikan asiantuntijan George Kennanin mukaan Neuvostoliitto uskoi sosialismin voittoon tulevaisuudessa. Kennanin mielestä rauhanomainen rinnakkaiselo ei ollut mahdollista Neuvostoliiton ja Yhdysvaltain kesken. Tästä seurasi Kennanin päätelmä, että Yhdysvaltain tuli containment- eli patoamispolitiikalla eristää Neuvostoliitto.”⁵⁸

Lainauksesta voi tehdä muutamia huomioita. Ensinnäkin, se sisältää pitkän lainauksen presidentti Trumanin puheesta ja toiseksi voidaan huomata kuvauksen pituus. Nämä seikat mielessä tarkastellaan seuraavaksi Ihmisen tiet 1999 – kirja Trumanin opin käsittelyä.

⁵⁷ Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 179.

⁵⁸ Ihmisen tiet 1992, 57–58.

”Vuonna 1947 Yhdysvalloissa muotoutui Trumanin opin nimellä tunnettu ulkopolitiikka. Presidentti Truman vaati kongressia tukemaan Kreikan porvarishallitusta taistelussa kommunistista partisaaniliikettä vastaan. Puheessaan kongressille presidentti kiteytti oppinsa pääsisällön: ”Vakaumukseni on, että Yhdysvaltain täytyy tukea niitä vapaita kansoja, jotka joutuvat taisteluun aseistettuja vähemmistöjä tai ulkopuolista painostusta vastaan.” Yhdysvaltain Neuvostoliiton-asiantuntijan George F. Kennanin mielestä Stalinin ulkopolitiikka pyrki aluelaajennuksiin ja amerikkalaisten piti padota kommunismi.”⁵⁹

Aiemmin huomasin, että mitä uudemmas oppikirja muuttuu, sitä laajemmiksi käyvät tapahtumien kuvaukset. Tässä kohti uudempi oppikirja on kuitenkin tiivistänyt kuvaustaan huomattavasti. Mukana on kuitenkin edelleen sama lainaus Trumanin puheesta sekä maininta Yhdysvaltain Neuvostoliiton politiikan asiantuntijasta George Kennanista. Varsinaisesti uutta tietoa ei tässä katkelmassa tule esille, verrattaessa sitä vanhempaan oppikirjaan. Lukion horisontti jatkaa aiheen käsittelyä osittain lähes samoilla sanoilla, mutta uuttakin tietoa on oppikirjaan ilmestynyt. Olen tummentanut uutta tietoa sisältävät kohdat.

”Vuonna 1947 Englanti ilmoitti Yhdysvalloille, ettei sen talous mahdollista enää Kreikan **ja Turkin** tukemista. Kreikassa oli meneillään sisällissota porvarillisen hallituksen ja kommunistisen partisaaniliikkeen välillä. **Partisaaniliike sai tukea Jugoslavialta. Neuvostoliitto painotti Turkkiä sallimaan sotalaivoilleen kauttakulun Turkin salmien kautta Välimerelle.** Presidentti Truman pyysi Yhdysvaltain kongressilta varoja Kreikan ja Turkin tukemiseen: *Uskon, että Yhdysvaltain politiikan linjana täytyy olla tuen antaminen vapaille kansoille, jotka vastustavat aseistautuneiden vähemmistöjen tai ulkopuolelta tulevien painostuksen yrityksiä niiden alistamiseksi. Uskon, että meidän on autettava vapaita kansoja järjestämään omat kohtalonsa omalla tavallaan.*

Presidentti tukeutui Neuvostoliiton asiantuntijaan George F. Kennanin näkemykseen siitä, että Neuvostoliitto pyrki aluelaajennuksiin. **Sen vuoksi Yhdysvaltain tehtäväksi tuli kommunismin patoaminen. Kun kongressi hyväksyi Trumanin ehdotuksen, Yhdysvaltain ulkopolitiikka muuttui radikaaliksi: Yhdysvalloista tuli aktiivinen toimija eikä paluuta eristäytymiseen edes harkittu.** Uutta ulkopolitiikkaa nimitettiin Trumanin opiksi.”⁶⁰

⁵⁹ Ihmisen tiet 1999, 82.

⁶⁰ Lukion horisontti 2006, 77–78.

Tässä huomaamme tekstin pituuden jälleen kasvavan. Uutena tietona otetaan käsittelyyn Turkin tilanne Kreikan rinnalla. Presidentti Trumanin puheen lainauksen sisältö on pääosin sama kuin kahdessa aikaisemmassa oppikirjassa, mutta erot johtuvat ehkä sisällön tiivistyksestä tai suomennoksen poikkeavuudesta. Kappale sisältää lopuksi myös kuvauksen siitä, miten tapahtumat etenivät. Tällainen puuttuu vanhemmista oppikirjoista kokonaan. Kaiken kaikkiaan nämä tekstit ovat hyvin tiiviitä, kuten oppikirjojen tekstit tyypillisesti ovat. Vaikka sisällöt etenevätkin loogisesti, on niistä usein vaikea hahmottaa pääkohtia.⁶¹

Marshall-avun käsittely ratkaistaan oppikirjoissa lähestymällä sitä eri näkökulmista. Ihmisen tiet 1992 etenee kronologisesti kuvaten näin: ”Kylmän sodan kaikille aloille ulottuvan valtakamppailun katsotaan alkaneen vuonna 1947, jolloin Trumanin opin lisäksi julkistettiin Euroopan talouden elvytysohjelma, Marshall-apu. Yhdysvaltain ulkoministeri George Marshall tarjosi kaikille Euroopan maille laajaa taloudellista tukea [- -].”⁶² Vuoden 1985 Lukion opetussuunnitelman perusteissa on kuitenkin asetettu tiedolliseksi tavoitteeksi, että ”Oppilas tuntee toisen maailmansodan jälkeisen taloudellisen [- -] kehityksen pääpiirteet.”⁶³ Tähän verrattuna voidaan edellistä lainausta pitää puutteellisena. Kysymys on kuitenkin oppikirjailijoiden valinnoista siitä, katsovatko he Marshall-avun olevan osa taloudellista kehitystä, vai nähdäänkö se kenties poliittisena toimenä.

Seuraava oppikirja ottaa selvästi taloushistoriallisemman otteen ja lähestyy aihetta sotakorvauksia koskevalla näkökulmalla.

”Talouden elpyminen näytti sodan jälkeisessä Euroopassa ongelmalliselta. Neuvostoliitto pyrki selvittämään talouskriisinsä sotakorvauksilla. Se vaati Saksalta länsivaltojen mielestä kohtuuttomia korvauksia varsinkin vuosina 1946–47. Yhdysvallat pelkäsi heikon taloustilanteen

⁶¹ Pilli 1992, 151.

⁶² Ihmisen tiet 1992, 58.

⁶³ Lukion opetussuunnitelman perusteet 1985, 341.

aiheuttavan poliittisia levottomuuksia ja kasvattavan kommunismin suosiota. Yhdysvaltain ulkoministeri George Marshall tarjosi vuonna 1947 kaikille Euroopan maille avustusta[- -].⁶⁴

Vaikka vuoden 1994 Lukion opetussuunnitelman kuvaus historian oppiaineen osalta on hyvin lyhyt, se kuitenkin mainitsee, että ”Kurssi on kansainvälisen politiikan analyysikurssi, jossa tapahtumia tarkastellaan **taloudellisen** ja ideologisen viitetaustan avulla.”⁶⁵ Tämän kuvauksen voi Marshall-avun käsittelyssä katsoa onnistuneen, vaikka teksti ei juuri poikkeakaan vanhimman oppikirjan kuvauksesta.

Lukion horisontti ottaa Marshall-avun käsittelyyn näkökulmakseen jälleenrakennuksen.

”Trumanin opin selkeä jatke oli Yhdysvaltain tarjous auttaa Euroopan maiden jälleenrakennusta. Tarjouksen esitti vuonna 1947 ulkoministeri George Marshall, jonka nimeä apu kantaa. Yhdysvallat katsoi, että Euroopan taloudelliset vaikeudet olisivat omiaan lisäämään kommunismin kannatusta, mitä se ei halunnut. Yhdysvallat tarjosi apua kaikille Euroopan maille[- -].⁶⁶

Myös vuoden 2003 Opetussuunnitelma ottaa keskeisissä sisällöissään esiin taloudellisten rintamien käsittelyn.⁶⁷ Vaikka näkökulmaksi otetaan sotakorvaukset tai jälleenrakennus, päätyvät kaksi uusinta kirjaa kuitenkin lopulta selvittämään Marshall-avun perimmäiseksi tarkoitukseksi Euroopan maiden suojelemisen kommunismilta taloudellisin keinoin. Vanhin kirja ei esittele tätä näkökulmaa. Se siirtyy kuvaamaan, kuinka Marshall-avun jakamista varten perustettiin Euroopan taloudellisen yhteistyön järjestö (OEEC) ja kuinka Neuvostoliitto vastasi tähän herättämällä henkiin kommunistipuolueiden yhteistyöelimen Kominformin. Ihmisen tiet 1999 kuvaa kehitystä myös näin lähes sanatarkalleen. Ainoastaan se lisää, että: ”Sen (Kominformin) toimintaan osallistuivat Neuvostoliiton ja kansandemokratioiden kommunististen puolueiden lisäksi Italian ja Ranskan suuret

⁶⁴ Ihmisen tiet 1999, 82–83.

⁶⁵ Lukion opetussuunnitelman perusteet 1994, 99.

⁶⁶ Lukion horisontti 2006, 78.

⁶⁷ Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 179.

kommunistiset puolueet.”⁶⁸ Sen sijaan Lukion horisontin kuvailu kulkee eri tavalla. Olen tummentanut tekstistä muuttuvan ja täydentyvän tiedon.

”Neuvostoliitto reagoi Marshall-apuun elvyttämällä kommunistipuolueiden yhteistyöelimen Kominform-nimisenä. **Sen toimintaa johdettiin Moskovasta, ja siihen kuului kansandemokratioiden kommunistipuolueiden lisäksi läntisiä veljespuolueita.**

Marshall-avun jakamista varten **16 läntisen Euroopan maata** perusti Euroopan taloudellisen yhteistyön järjestön, OEEC:n. **Neuvostoliitto vastasi tähän perustamalla Keskinäisen taloudellisen avun neuvoston, Sevin, johon Neuvostoliitto kokosi kansandemokratiat.**”⁶⁹

Ainoastaan siis uusin oppikirja mainitsee Sevin perustamisen Neuvostoliiton vastaiskuna OEEC:lle. Kaikkien oppikirjojen teksteistä voidaan kuitenkin löytää Opetussuunnitelmien perusteiden asettamat suuntaukset taloudellisen kehityksen ja eri taloudellisten rintamien käsittelemiselle. Tutkimuksestani alkaa selvästi huomata, että uutta tietoa ilmestyy Lukion horisontin käsittelyyn. Tässä suhteessa oppikirja onnistuu täyttämään minun sille tutkimuksellisesti asettamani haasteet. Joka tapauksessahan koulun yhtenä yleissivistävänä tehtävänä on tarjota oppilaille uutta tietoa.⁷⁰

Lopuksi suurempana yksittäisenä teemana oppikirjoissa käsitellään Saksan tilanne. Käsittelyistä on löydettävissä kolme suurempaa kokonaisuutta: valuuttauudistus, länsivaltojen ilmasilta Länsi-Berliiniin ja kahden Saksan valtion muodostuminen. Tekstien sisällöt näitä aiheita käsitellessä vaihtelevat kuitenkin suuresti. Ihmisen tiet 1992 aloittaa:

”Länsivallat ja Neuvostoliitto olivat erimielisiä Saksalta vaadittavista sotakorvauksista. Ulkoministeri Molotov piti tiukasti kiinnihuikeasta 20 miljardista dollarista, josta Neuvostoliitto halusi puolet. Neuvostoliitto laski selvittävänsä oman talouskriisinsä saksalaisten avulla. Länsivaltojen mielestä tärkeintä oli turvata miehitysvyöhykkeiden terve talous tulevaisuudessa. Samoihin aikoihin länsi oli huolissaan vyöhykkeittensä asukkaiden hengissä selviämisestä, sillä

⁶⁸ Ihmisen tiet 1992, 58; Ihmisen tiet 1999, 83.

⁶⁹ Lukion horisontti 2006, 79.

⁷⁰ Uusikylä & Atjonen 2005, 81.

taloustilanne huononi vuosina 1946–1947. Neuvostoliitto ei myöskään tyytynyt korvauksiin vain omalta vyöhykkeeltään vaan myös muilta vyöhykkeiltä.”⁷¹

Sotakorvaus-teemaa ei nosteta tässä yhteydessä esille enää uudemmissa oppikirjoissa, vaan ne aloittavat Saksan tilanteen käsittelyn suoraan valuuttanuudistusta koskevalla tekstillä. Vanhimman oppikirjan siirtyminen tähän teemaan on poikkeava.

”Läntisten vyöhykkeiden taloudellinen sekasorto päättyi kesällä 1948. Eräs aikalainen kirjoittaa 18.6.1948:

Kaksi tuntia armonaikaa. Olemme liimautuneet radioon... Kuuluttaja selvittää kurkkuaan. Kuulemme hänen hengityksensä ja paperin rapinan. ”Ensimmäinen rahanuudistuslaki, jonka Yhdysvaltain ja Ison-Britannian sotilashallinto on säätänyt, tulee voimaan kesäkuun 20. päivästä alkaen. Devalvaatio on kymmenen suhde yhteen. Uusi raha on nimeltään Saksan markka. Vanha raha syrjäytyy liikenteestä 21. kesäkuuta... Tällä hetkellä rahanuudistus ei ulotu Berliiniin. Berliini, tällä hetkellä neljän vallan kaupunki, säilyttää vanhan rahansa.”

Neuvostoliiton vastaus saatiin välittömästi. Se suoritti rahanuudistuksen omalla vyöhykkeellään ja ulotti sen myös Berliinin sektorilleen. Länsivallat ottivat D-markan käyttöön Berliinin läntisillä vyöhykkeillä.”⁷²

Lainauksista voidaan huomata, että Ihmisen tiet 1992 käsittelee aihetta melko laveasti nostoen ensin esille sotakorvaukset ja sen jälkeen aikalaiskuvauksen avulla valuuttanuudistuksen. Ihmisen tiet 1999 – kirjassa nämä kaikki on jätetty pois ja kuvaus kuuluu lyhykäisyydessään seuraavalla tavalla:

”Yhdysvallat halusi Saksan läntiset vyöhykkeet Marshall-avun piiriin. Edellytyksenä oli niiden taloudellinen yhdistäminen, joka oli jo osin toteutettu Englannin ja Yhdysvaltain vyöhykkeillä. Taloudellista yhdistymistä palveli myös valuuttanuudistus: D-markka otettiin käyttöön kesällä 1948. Neuvostoliitto suoritti vastaavasti omalla vyöhykkeellään rahanuudistuksen.”⁷³

⁷¹ Ihmisen tiet 1992, 59.

⁷² Ihmisen tiet 1992, 59–60.

⁷³ Ihmisen tiet 1999, 84.

Uusimmassa oppikirjassa kuvaus lyhenee ja yksinkertaistuu entisestään. Vaikka kirja käsittelee valuutanuudistuksen hyvin ylimalkaisesti, se kuitenkin mainitsee mukana olleen Ranskan valtion, mitä muut oppikirjat eivät tee.

”Kesällä 1948 Yhdysvallat, Iso-Britannia ja **Ranska** päättivät, että D-markka otetaan käyttöön Saksan länsivyöhykkeillä. Tavoitteena oli luoda edellytykset Marshall-avulle, jota Yhdysvallat halusi antaa Saksalle. Neuvostoliitto päätti myös suorittaa valuuttanuudistuksen itävyöhykkeellään.”⁷⁴

Yhdysvaltojen toteuttaman Länsi-Berliinin avustaminen ilmasillan kautta on seuraava oppikirjoissa esiin nostettava tema. Ihmisen tiet 1992 ei kuitenkin anna tälle aiheelle tilaa, mutta ottaa jälleen esille aikalaiskuvauksen.

”Tämän (rahanuudistuksen) jälkeen Neuvostoliitto sulki länsivaltojen maayhteydet Berliiniin lähes vuodeksi kesäkuusta 1948 toukokuuhun 1949.

Seuraava puhelinkeskustelu käytiin länsivaltojen kahden kenraalin välillä 24.6.1948:

- *Onko teillä koneita kivihiihen kuljettamiseen?*
- *Minkä kuljettamiseen?*
- *Kivihiihen.*
- *En kuule teitä oikein hyvin. Kuulostaa siltä, että haluaisitte koneita kivihiihen kuljettamiseen.*
- *Täsmälleen sitä tarkoitan.*
- *Ilmavoimat kuljettaa mitä tahansa.*

Ilmasilta Länsi-Berliiniin merkittiin yhtä kuljetuskonetta lähes joka minuutti. Saarron lopulla esimerkiksi elintarvikkeita rahdattiin yli 10 000 tonnia vuorokaudessa.”⁷⁵

Tutkimuksesta on jo osittain tullut ilmi, kuinka vanhin oppikirja usein ottaa tekstissään esiin aikalaislainauksen. Vaikka ne omalta osaltaan rikastuttavatkin tekstiä, niiden olennaisuuden voi kuitenkin kyseenalaistaa. Oppilaan kannalta hankaluudeksi nousee ydinasioiden

⁷⁴ Lukion horisontti 2006, 79.

⁷⁵ Ihmisen tiet 1992, 60–61.

löytäminen tekstistä, jolloin historiallinen ymmärtäminen voidaan kyseenalaistaa.⁷⁶ Ihmisen tiet 1999 lähestyy aihetta totuttuun tapansa lyhyesti ja ytimekkäästi:

”Neuvostoliitto oli häirinnyt pitkin kevättä liikennettä läntisiltä vyöhykkeiltä Länsi-Berliiniin ja katkaisi maantie- ja rautatieyhteydet kokonaan kesäkuussa. Länsivallat vastasivat huoltamalla ilmasillan avulla Länsi-Berliiniä melkein vuoden ajan. Lähes joka minuutti laskeutui kuljetuskone Länsi-Berliiniin. Ilmasillan onnistuminen oli voitto länsivalloille.”⁷⁷

Näiden kahden lainauksen vertailussa esille nousee vanhimman oppikirjan lähes puutteellinen tieto. Siinä ei mainita lainkaan ilmasillan varsinaista tarkoitusta, joka uudemmassa kirjassa nostetaan esille toteamalla: ”Länsivallat vastasivat huoltamalla - -.” Tummennettu osa jälkimmäisessä lainauksessa tarkentaa kuvausta verrattuna vanhaan. Lukion horisontin kuvaus ei sekään ole kovin laaja.

”Neuvostoliitto oli pitkin kevättä häirinnyt länsivaltojen liikenneyhteyksiä Berliiniin. **Vastalauseeksi lännen valuuttauudistukselle** se katkaisi kesällä länsivalloilta maantie- ja rautatieyhteydet Berliinin länsisektorille. **Berliinin saarto haastoi länsivallat**, jotka päättivät huoltaa suurkaupunkia ilmasillan avulla. Se onnistui, ja keväällä 1949 Neuvostoliitto lopetti saarron. Ilmasilta oli voitto länsivalloille.”⁷⁸

Kahden Saksan valtion syntyminen nähdään kaikissa oppikirjoissa kylmän sodan kehittymisen välttämättömäksi seuraukseksi. Esitän lainaukset peräkkäin vanhimmasta uusimpaan.

”Toiveet Saksan neljän miehitysvyöhykkeen yhdistämisestä olivat vähitellen murentuneet, kun kylmä sota oli kehittynyt täyteen mittaansa. Vuoden 1949 aikana syntyi kaksi Saksan valtiota: ensin Saksan liittotasavalta, sitten Saksan demokraattinen tasavalta.”⁷⁹

⁷⁶ Pilli 1992, 131.

⁷⁷ Ihmisen tiet 1999, 84.

⁷⁸ Lukion horisontti 2006, 80.

⁷⁹ Ihmisen tiet 1992, 61–62.

”Toiveet Saksan miehitysvyöhykkeiden yhdistymisestä murenivat vähitellen, kun kylmä sota kehittyi täyteen mittaansa. **Lännessä valmisteltiin vyöhykkeiden muuttamista valtioksi vuoden 1948 alkupuolelta lähtien.** Vuoden 1949 aikana syntyi kaksi Saksan valtiota: ensin **toukokuussa** Saksan liittotasavalta, sitten **lokakuussa** Saksan demokraattinen tasavalta, **DDR.** **Aluksi Saksat pitivät jakoa väliaikaisena. Ne ilmoittivat molemmat edustavansa koko Saksan kansaa.**”⁸⁰

”Yhdysvallat halusi, että Saksan länsivyöhykkeiden osavaltiot valmistelevat yhdistymistään. Keväällä 1949 muodostettiin Saksan liittotasavalta. Syksyllä Neuvostoliitto perusti omasta vyöhykkeestään Saksan demokraattisen tasavallan, DDR:n. **Saksat pitivät jatkossa mallinaan miehittäjiensä poliittisia ja taloudellisia järjestelmiä.** Aluksi jako kahteen Saksaan nähtiin molemmissa valtioissa väliaikaisina ja kumpikin ilmoitti edustavansa koko Saksan kansaa.

Berliini jäi edelleen neljän miehittäjävallan haltuun, vaikka niiden yhteistyö olikin katkennut. Kansainvälisen ilmapiirin vaihtelut näkyivät kaupungissa, jossa itä ja länsi kohtasivat päivittäin.

Saksan liittotasavalta otti ensimmäisen liittokanslerinsa Konrad Adenauerin aikana 1949–1963 ulkopoliittikkansa perustaksi Hallsteinin opin, joka oli saanut nimensä ulkoministeriön virkamiehen mukaan. Se ei halunnut olla tekemisissä sellaisen valtion kanssa, joka tunnusti DDR:n. Tätä jatkui pari vuosikymmentä. Kuitenkin Saksan liittotasavalta ja Neuvostoliitto solmivat diplomaattisuhteet 1950-luvun puolivälissä. Adenauerin tavoite oli saada liittotasavalta mukaan läntiseen yhteistyöhön, missä hän onnistuikin. Hän ei uskonut Saksojen voivan yhdistyä, vaan piti itävyöhykettä menetettynä jo heti sodan jälkeen.”⁸¹

Lainauksista huomataan, että asian kuvailu sekä lisääntyy että tarkentuu koko ajan. Aluksi ei edes tarkenneta, kumpi suurvalloista perustaa kumman uuden Saksan valtion. Vasta uusin oppikirja tekee näin. Lisäksi se päättyy kuvailemaan tarkemmin Saksan liittotasavaltaa, mutta ei mainitse enää DDR:ää. Huomattava kehitys voidaan kuitenkin nähdä vanhimman ja uusimman kirjan välillä. Uusimman oppikirjan voidaan hyvin katsoa noudattavan vuoden 2003 Opetussuunnitelman linjausta, joka mainitsee erikseen keskeisissä sisällöissä Saksan roolin kylmän sodan näyttämönä. Tämä yksittäisen maan nostaminen esimerkiksi jopa

⁸⁰ Ihmisen tiet 1999, 84.

⁸¹ Lukion horisontti 2006, 80.

Opetussuunnitelman tasolla on poikkeuksellinen piirre, koska vastaavaa seikkaa ei löydy kahdesta vanhemmasta opetussuunnitelmasta.⁸²

Tässä vaiheessa oppikirjat aloittavat sotilaallisen yhteistyön kuvailun. Oppikirjat ottavat käsittelyyn Naton synnyn sekä vastaiskuna sille perustetun Varsovan liiton. Ihmisen tiet 1992 mainitsee Ison-Britannian, Ranskan ja Benelux-maiden muodostaneen sotilasliiton vuonna 1948. Tämä nähtiin seurauksena Tšekkoslovakian muuttumisesta kansandemokratiaksi. Yhteistyöstä muotoutui 1950-luvun puolivälissä Länsi-Euroopan Unioni (WEU). Aiemmin mainitut vuoden 1994 Opetussuunnitelman perusteiden asettamat linjaukset sotilasliittoumista toteutuvat tässä kohti hyvin.⁸³ Ihmisen tiet 1999 täydentää kuvaamalla yhteistyötä puolustussopimukseksi, joka muodollisesti piti Saksaa vihollisenaan, vaikka käytännössä uhkana olikin Neuvostoliitto. Kiinnostava kehitys oppikirjoissa tapahtuu tässä kohdassa, koska Lukion horisontti kuvaa kyseisen puolustussopimuksen enemmän Naton perustaksi.⁸⁴ Ihmisen tiet 1992 kuvaa Naton perustamista näin:

”Berliinin saarto puolestaan sai Yhdysvallat vakuuttuneeksi tiiviin sotilaallisen yhteistyön tarpeellisuudesta Länsi-Euroopan kanssa. Yhdysvallat, Kanada ja 10 Länsi-Euroopan maata solmivat vuonna 1949 Pohjois-Atlantin puolustusliiton eli Naton. **Länsiryhmä oli saanut taloudellisen yhteistyöelimen OEEC:n rinnalle myös sotilaallisen liiton.**

Neuvostoliiton ja kansandemokratioiden yhteistyö tapahtui Kominformin lisäksi paljolti neuvostoliittolaisten neuvonantajien kautta. Näitä oli sosialististen Keski- ja Itä-Euroopan maiden puolustusvoimien ja valtiollisen poliisin palveluksessa. Kylmän sodan alussa itäryhmä menetti Jugoslavian, jonka johtoon noussut entinen partisaanipäällikkö Josip Broz Tito ei suostunut noudattamaan Moskovan ohjeita.”⁸⁵

Ihmisen tiet 1999 täydentää kuvausta ottamalla käsittelyyn ystävyys-, yhteistyö- ja avunantosopimukset, joita vanhemmasta kirjassa ei tässä yhteydessä käsitellä.

⁸² Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 179.

⁸³ Lukion opetussuunnitelman perusteet 1985, 341.

⁸⁴ Ihmisen tiet 1992, 61; Ihmisen tiet 1999, 80.

⁸⁵ Ihmisen tiet 1992, 61.

”Yhdysvallat luopui virallisesti eristäytymispolitiikastaan vuonna 1948, jolloin Tšekkoslovakia muuttui kansandemokratiaksi ja Berliinin saarto vaati länsivaltojen yhteistyötä. Seuraavana vuonna Yhdysvallat, Kanada ja kymmenen Länsi-Euroopan maata solmivat Pohjois-Atlantin puolustussopimuksen eli Naton.

Neuvostoliitto rakensi yhteistyönsä kansandemokratioiden kanssa ystävyys-, yhteistyö- ja avunantosopimusten varaan, joita solmittiin vuosina 1945–1950. Niiden lähes yhtenevät tekstit laadittiin Moskovassa, ja vihollisena pidettiin Saksaa. Todellinen vastustaja oli kuitenkin Yhdysvallat. Sopimuksen allekirjoittivat kaikki kansandemokratiat lukuun ottamatta Jugoslaviaa, jonka kommunistijohtaja Josip Broz Tito ei alistunut Moskovan määräysvaltaan. Suomi oli ainoa ei-kansandemokratia, joka solmi Neuvostoliiton kanssa YYA-sopimuksen.”⁸⁶

Lainauksista huomataan, kuinka kirjat mainitsevat Naton perustamisen hyvin lyhyesti, mutta päätyvät sitten laajemmin kuvaamaan Neuvostoliittoa. kummankin lainauksen jälkimmäisessä kappaleessa puhutaan samasta asiasta, mutta vain Ihmisen tiet 1999 ottaa esille YYA-sopimuksen ja mainitsee tässä yhteydessä myös Suomen osallisuuden. Lukion horisontti käsittelee aihetta omana erillisenä osanaan, mikä on kirjassa erotettu väliotsikolla nimellä Kahtiajako syveni.

”Kylmän sodan osapuolien sotilaallinen yhteistyö oman leirinsä kanssa alkoi pian sodan jälkeen. Neuvostoliitto solmi kansandemokratioiden kanssa ystävyys-, yhteistyö- ja avunantosopimuksia vuosina 1945–1950. Lännen sotilaallinen yhteistyö alkoi Länsi-Euroopan valtioiden puolustussopimuksesta, mutta tiivistyi vuonna 1949 Pohjois-Atlantin puolustusliiton eli Naton perustamiseen. Yhdysvallat, Kanada ja kymmenen läntisen Euroopan valtiota olivat Naton perustajajäseniä. Tšekkoslovakian muuttuminen kansandemokratiaksi ja Berliinin saarto ratkaisivat lopullisesti Yhdysvaltain mukaantulon Natoon. Suurvaltojen sotilaallinen voima tasoittui vuonna 1949, kun Neuvostoliitto sai valmiiksi ydinaseensa. Vuonna 1955 Saksan liittotasavalta otettiin Naton jäseneksi. Neuvostoliitto reagoi perustamalla Varsovan liiton, johon Euroopan kansandemokratiat kuuluivat lukuun ottamatta Jugoslaviaa.”⁸⁷

Verratessa lainauksia toisiinsa huomataan, että ainoastaan Lukion horisontti ottaa esille Varsovan liiton perustamisen. Se sitoo Varsovan liiton teemaan esittämällä sen

⁸⁶ Ihmisen tiet 1999, 84–85.

⁸⁷ Lukion horisontti 2006, 80.

Neuvostoliiton reaktioksi Naton perustamiselle, vaikka liitto perustettiin vasta 1955. Myöhemmin huomataan, että vanhemmat oppikirjat etenevät tässä suhteessa enemmän kronologisesti. Viimeisenä seikkana voisi mainita, että myös Ihmisen tiet 1999 ottaa tämän käsittelyaiheen lopuksi vielä katsauksen ydinaseisiin. Oppikirja mainitsee lyhyesti, kuinka ”Atomiase oli tehnyt Yhdysvalloista sotilaallisesti ylivoimaisen, mutta Neuvostoliitto kuroi etumatkan nopeasti kiinni: vuonna 1949 valmistui sen oma ydinase.”⁸⁸ Tässä yhteydessä voi muistuttaa, että sama oppikirja viittasi ydinaseisiin jo johdatellessaan aiheeseen. Vanhempi oppikirja ei ole kuitenkaan maininnut tähän mennessä ydinaseita lainkaan.

Jo aiemmassa yhteydessä olen maininnut, että vuoden 1985 Lukion opetussuunnitelman perusteet linjaa keskeiseksi oppisisällöksi eri sotilasliittoumat. Seuraava Opetussuunnitelma ei ota tätäkään teemaa yksittäisenä esille, mutta uusin Opetussuunnitelman perusteet mainitsee kylmän sodan sotilaalliset rintamat omissa keskeisissä sisällöissään.⁸⁹

Mainittava on myös, että Lukion horisontissa suuremmat teemat, kuten tässä tapauksessa Trumanin oppi ja Marshall-apu, väliotsikoidaan luettavuuden helpottamiseksi. Tiivistettynä voisi kuitenkin todeta, että uutta tietoa tulee mukaan vähän. Sen sijaan joidenkin osioiden kuvailu tarkentuu ja selkeytyy siirryttäessä uudempiin oppikirjoihin.

4 KYLMÄN SODAN KRIISIT JA ASEVARUSTELU

4.1 Kylmän sodan laajeneminen

⁸⁸ Ihmisen tiet 1999, 85.

⁸⁹ Lukion opetussuunnitelman perusteet 1985, 341; Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 179.

Tarkastelun seuraavana kohtana on se, kuinka kylmästä sodasta lopulta tuli maailmanlaajuinen ja mitkä seikat tai tapahtumat oppikirjat ovat nostaneet tähän teemaan liittyviksi. Yleishuomautuksena voi sanoa, että jos edellisen luvun teemat etenivätkin oppikirjoissa melko yhtenäisesti, muuttuvat linjat nyt huomattavasti. Aiheeseen johdattelulla on mielestäni suuri merkitys ymmärtämisen kannalta. Se myös helpottaa suurien linjojen omaksumista. Siksi otankin tässä kappaleessa käsittelyyn kylmän sodan laajenemisen ikään kuin johdatteluna käytyihin kriiseihin.

Olen jo tutkimuksessani huomannut, kuinka tarkasteluni vanhin oppikirja Ihmisen tiet 1992 siirtyy aiheesta toiseen ilman ymmärrystä syventäviä kuvailuja. Nytkin, kun luodaan pohja kylmän sodan kriisien ymmärtämiselle, kirja ilmaisee asian lyhykäisyydessään näin: ”Kylmä sota alkoi Euroopasta, mutta muuttui pian maailmanlaajuiseksi.”⁹⁰ Tässä yhteydessä otan kantaa oppikirjatekstien jäsentymättömyyden ongelmaan. Puhuttaessa lukemisen ja yleisen oppimisen vaikeuksista, voivat syynä usein olla yksinkertaistetusti sanottuna huonot oppikirjat.⁹¹ Jotta käsittelemäni asia tulee ymmärretyksi, vertaillaan tuota lyhyttä lainausta nyt Ihmisen tiet 1999 oppikirjan johdatteluun:

”Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton johtamien leirien kylmä sota alkoi Euroopasta, mutta muuttui jo 1950-luvun alussa maailmanlaajuiseksi. **Yhdysvallat koki kommunismin uhaksi kaikkialla maailmassa ja oli valmis patoamaan sen. Länsivallat torjuivat Neuvostoliiton vaikutusvallan lisääntymisen levittämällä puolustusliittojen ja sotilastukikohtien ketjun kommunismin reuna-alueille. Tyynenmeren alue, Kaakkois-Aasia sekä Lähi- ja Keski-itä saivat omat puolustus sopimuksensa 1950-luvulla. Kunkin alueen valtioiden lisäksi liittojen jäsenenä oli ainakin yksi Pohjois-Atlantin puolustusliiton maa. Puolustusliittojen ketjua täydensivät Yhdysvaltain sotilastukikohdat.**

Neuvostoliitto oli toisen maailmansodan jälkeen rakentanut itäryhmän sotilaallista yhteistyötä kahdenvälisin sopimuksin. Vasta vuonna 1955 se perusti Varsovan liiton vastareaktiona Saksan liittotasavallanliittymiselle Natoon. Euroopan kansandemokratiaista vain Jugoslavia jätettiin Varsovan liiton ulkopuolelle.”⁹²

⁹⁰ Ihmisen tiet 1992, 66.

⁹¹ Pilli 1992, 131.

⁹² Ihmisen tiet 1999, 99–100.

Näiden lainausten ero voi selvitä myös otsikoinnista. Ihmisen tiet 1992 otsikoi kappaleen yksinkertaisesti Kylmän sodan kriisit kun taas Ihmisen tiet 1999 otsikoi laajemmin: Kylmän sodan laajeneminen ja kriisit. Jälkimmäisestä lainauksesta huomataan myös se, että oppikirja mainitsee nyt Varsovan liiton perustamisen.

Lukion horisontti otsikoi teemaa käsittelevän kappaleen laajemmin sekin: Kahtiajako tuli maailmanlaajuiseksi. Kappaleen alussa se johdattelee aiheeseen näin:

”Ennen Kiinan kansantasavallan perustamista vuonna 1949 kylmää sotaa käytiin lähes yksinomaan Euroopassa. Suuren kommunistisen valtion syntyminen Aasiaan toi muutoksen: kylmästä sodasta tuli maailmanlaajuinen 1950-luvulla.”⁹³

Heti seuraavaksi oppikirja siirtyy kuvaamaan kylmän sodan kriisejä, mutta käsittelystä voi myöhemmin löytää osia, jotka kuvailevat yleisemmin kylmän sodan muuttumista maailmanlaajuiseksi. Näitä katkelmia löytyy myös kahdesta vanhemmasta oppikirjasta.

4.2 Kriisit

Tärkeimmiksi kylmän sodan kriiseiksi oppikirjat ovat valinneet Korean sodan ja Berliinin sekä Kuuban kriisit. Yksi käsiteltävä teema kaikissa oppikirjoissa on myös niin sanottu Geneven henki, jonka yhteydessä nostetaan esille myös Unkarin kansannousu.

Seuraavaksi esitän oppikirjojen Korean sodan kuvailut. Ihmisen tiet 1992 aloittaa:

⁹³ Lukion horisontti 2006, 81.

Yhdysvallat ja Neuvostoliitto miehittivät Korean niemimaan toisen maailmansodan päätyttyä. Miehitysvyöhykkeiden yhdistäminen epäonnistui, mutta vieraat joukot kotiutettiin niemimaalta. Sinne syntyi kaksi valtiota, jotka olivat poliittiselta järjestelmältään entisten miehittäjiensä kaltaisia: Korean demokraattisen kansantasavallan esikuvana oli Neuvostoliitto ja Korean tasavallan Yhdysvallat.

Kesällä 1950 Etelä- ja Pohjois-Korean rajalla – 38. leveyspiirillä – syttyi sota, johon Yhdysvallat reagoi nopeasti. Amerikkalaisia joukkoja lähetettiin Etelä-Korean tueksi. YK:n turvallisuusneuvosto päätti sotatoimista Pohjois-Koreaa vastaan, jonka joukot työnnettiin ensin valtioiden väliselle rajalle ja sen jälkeen syvälle Pohjois-Koreaan. Yhdysvallat meni pitemmälle kuin patoamispolitiikka edellytti. Kuitenkin Kiinan sotilaallinen puuttuminen tilanteeseen sai YK:n joukot vetäytymään 38. leveyspiirille keväällä 1951. Korean sodan aselepo solmittiin pari vuotta myöhemmin. Kylmä sota on pitänyt korealaiset täydellisesti erillään lähes 40 vuotta. Vuoden 1991 lopulla Koreat yllättäen saivat valmiiksi historiallisen ystävyyssopimuksen.”⁹⁴

Ihmisen tiet 1999 – oppikirjassa kuvaus etenee pääpiirteissään samalla tavalla, mutta joitain täydennyksiä kuitenkin on. Myös käsittelyn loppupäätelmät poikkeavat toisistaan. Sodan alkamisen kuvauksen jälkeen uudempi oppikirja jatkaa:

YK:n turvallisuusneuvosto teki länsimaiden mieleisen päätöksen ja lähetti Etelä-Korean avuksi YK-joukkoja, jotka muodostuivat lähinnä Japanista siirretyistä Yhdysvaltain joukoista. **Turvallisuusneuvoston päätös oli mahdollinen, koska Neuvostoliitto boikotoi YK:ta eikä ollut käyttämässä veto-oikeuttaan. Pohjois-Korea tavoitteli iskullaan Koreoiden yhdistämistä omilla ehdoillaan. Se mahdollisesti uskoi, että Yhdysvallat ei puuttuisi sotilaallisesti tilanteeseen. Yhdysvallat ei ollut estänyt Kiinan muuttumista kommunistiseksi.**

Yhdysvallat reagoi kuitenkin erittäin nopeasti Koreassa, ja sen joukot tunkeutuivat syvälle Pohjois-Korean alueelle. Tilanne muuttui, kun Kiina asettui Pohjois-Korean puolelle lähettämällä vapaaehtoisia joukkoja sen avuksi. **Neuvostoliitto puolestaan ilmoitti suojelevansa Kiinan ilmatilaa.** Vaikka Yhdysvallat oli aluksi mennyt pitemmälle kuin Trumanin oppi edellytti, se ei halunnut laajentaa konfliktia. Yhdysvallat veti joukkonsa 38. leveyspiirille, ja aseleponeuvottelut aloitettiin. Aselepo saatiin aikaan vuonna 1953. **Sen**

⁹⁴ Ihmisen tiet 1992, 66–67.

jälkeen Koreoiden välillä on vallinnut kylmä sota eikä liennytykselle ole jäänyt juuri sijaa maiden välisissä suhteissa.⁹⁵

Lukion horisontissa Korean sodan sekä sanamäärällinen pituus että käsittelyn sisällöt ovat hyvin samat kuin edellisessä lainauksessa. Yhdessä kohdassa kuvaus kuitenkin täydentyy:

”Kun miehittäjät vetivät joukkonsa pois, Pohjois-Korea hyökkäsi vuonna 1950 jakolinjan 38. leveyspiirin yli tavoitteenaan yhdistää Koreat sosialistiseksi valtioksi. **Neuvostoliitto oli etukäteen hyväksynyt hyökkäyksen ja tuki sitä materiaalisesti. Neuvostojohtaja Josif Stalin toivoi**, ettei Yhdysvallat reagoisi. Toive perustui siihen, ettei Yhdysvallat ollut yrittänyt estää Kiinan kansantasavallan syntyä. Toisin kuitenkin kävi. **Muutamassa päivässä presidentti Harry S. Truman lähetti** Yhdysvaltain joukkoja Yhdistyneiden Kansakuntien nimissä Etelä-Korean avuksi.”⁹⁶

Lainauksen tummennuksista nähdään, kuinka kuvaukset kauttaaltaan täydentyvät. Viimeisestä lainauksesta on mielenkiintoista huomata myös se retorinen ero, jolla oppikirja kuvaa tehtyjä ratkaisuja. Tekijöinä eivät ole enää valtiot, vaan ne personalisoidaan: Neuvostojohtaja Josif Stalin toivoi, Harry S. Truman lähetti. Tästä eteenpäin kaikki oppikirjat nostavat suurvaltojen johtajat useammin esille. Tilanteen taustalla on joko se, että heistä ja heidän politiikastaan on enemmän tehtyä tutkimusta tai johtajien rooli maailmanpolitiikan toimijoina korostuu kylmän sodan edetessä. Harry S. Trumanin presidenttikaudesta ilmestyi jo 1970-luvulla tutkimuskirjallisuutta. Yksi tällainen on Robert J. Donovanin *Conflict and Crises – The Presidency of Harry S. Truman 1945-1953* (1977). Paljon tutkimuskirjallisuutta ilmestyi myös seuraavina vuosikymmeninä.

Seuraavaksi voidaan huomata yksi olennainen ero oppikirjojen välillä. Kappaleessa 4.1 huomasimme, kuinka vanhin ja uusin oppikirja ei esittänyt juuri minkäänlaista johdantoa kylmän sodan laajenemiseen. Sen sijaan Ihmisen tiet 1999 otti johdannossa esille monia seikkoja. Nämä seikat ilmenevät nyt vanhimmassa ja uusimmassa oppikirjassa Korean sodan

⁹⁵ Ihmisen tiet 1999, 101.

⁹⁶ Lukion horisontti 2006, 81.

välittöminä seurauksina, jolloin niiden käsittely on vasta nyt. Esimerkiksi Ihmisen tiet 1992 kuvaa kappaleessa hieman myöhemmin näin:

”Korean sota osoitti, että Yhdysvallat koki kommunismin uhaksi kaikkialla maailmassa ja oli valmis taistelemaan sitä vastaan. Yhdysvallat lisäsi omia sotilasmenojaan ja piti tärkeänä Saksan liittotasavallan varustautumista. Myös Naton puolustusmenoja kasvatettiin. Länsivallat rakensivat kommunismin ympärille Aasiaan sotilasliittoverkoston, jossa oli mukana ainakin yksi Nato-maa ja kyseisen alueen valtioita. Yhdysvaltain sotilastukikohdat täydensivät kommunismin vastaista rakennelmaa.

Vahva kommunismin vastaisuus leimasi Trumanin seuraajan presidentti Dwight Eisenhowerin ulkopolitiikkaa. Ulkoministeri John Foster Dulles katsoi, että kommunismin valtaan joutuneet maat voitaisiin vapauttaa siitä.”⁹⁷

Lainauksesta huomataan, että siinä käsitellään samoja asioita, jotka Ihmisen tiet 1999 on päättänyt esittämään johdannossa. Se kuitenkin esittää Korean sodan käsittelyn jälkeen lyhyen katsannon:

”Presidentti Trumanin seuraaja Dwight Eisenhower tarkasteli vuonna 1954 kommunismin leviämistä lähinnä Kaukoidässä ja Kaakkois-Aasiassa. Hänen mielestään tapahtumat etenivät kuin dominopelissä: yhden nappulan kaatuminen aiheutti seuraavan kaatumisen. Sen vuoksi Yhdysvaltain piti taistella kaikkialla maailmassa kommunismia vastaan, mutta taistelun tuli tapahtua joustavasti.”⁹⁸

Edellä mainittu dominoteoria käsitellään myös vanhimmassa oppikirjassa, tosin vasta paljon myöhemmin Vietnamin sodan yhteydessä⁹⁹. Myös Lukion horisontti esittää yleisiä huomioita vasta Korean sodan käsittelyn jälkeen. Kuten aiemminkin, myös nyt kuvailu täydentyy tekstissä hieman.

”Korean sodan jälkeen Yhdysvallat koki kommunismin maailmanlaajuiseksi uhaksi, johon sen piti vastata. Yhdysvallat ryhtyi Korean sodan aikana taloudellisesti tukemaan Ranskan yritystä

⁹⁷ Ihmisen tiet 1992, 67.

⁹⁸ Ihmisen tiet 1999, 101.

⁹⁹ Ihmisen tiet 1992, 91.

palata siirtomaahansa Indokiinaan, jossa kommunistinen liike taisteli ranskalaisia vastaan. Ranska joutui vuonna 1954 poistumaan Indokiinasta, joka jaettiin kahtia.

Yhdysvallat ja sen liittolaiset perustivat sotilasliittoja kommunistimaiden ympärille Aasiaan. **Tyynenmeren alue sai Anzusin, Kaakkois-Aasia Seaton ja Lähi- sekä Keski-itä aluksi Bagdadin sopimuksen, joka muuttui myöhemmin Centoksi.** Niihin kuului kyseisten alueiden valtioiden lisäksi yksi tai useampi Nato-maa. Puolustusliittojen lisäksi Yhdysvallat hankki sotilastukikohtia samoilta alueilta. Järjestelyjen avulla uskottiin voitavan padota kommunismi.”¹⁰⁰

Esitetyt sopimukset, kuten myös sotilastukikohtien sijainnit, tulevat kahdessa vanhemmassa oppikirjassa esille kartan muodossa, mutta kuten on huomattu, niitä ei mainita teksteissä. Sama kartta löytyy myös Lukion horisontista hieman päivitetypänä versiona.¹⁰¹ Presidentti Dwight D. Eisenhowerin ajasta tehtyä tutkimuskirjallisuutta löytyy runsaasti. Tämä saattaa osalta selittää, miksi näistä vanhimmista tapahtumista ilmestyy uudempiin oppikirjoihin vain vähän uutta tietoa. Esimerkiksi jo vuonna 1963 Eisenhower itse kirjoitti teoksen *Mandate for Change 1953-1956 – The White House Years*. Laajempaa tutkimusta on tehty 1970-luvulta lähtien. Yksi tällainen on Paul W. Holbon *The Eisenhower Era – The Age of Consensus* (1974).

Seuraavaksi kaikissa oppikirjoissa siirrytään käsittelemään niin sanottua Geneven henkeä ja mikä siihen johti. Esitän kirjojen lainaukset järjestyksessä ja lopuksi otan esille niiden väliset erot. Havainnollistan jälleen eroja jo lainauksissa tummentamalla tekstiä.

”Stalinin kuoleman jälkeen vuonna 1953 Neuvostoliiton ulkopolitiikka alkoi muuttua joustavaksi. Puoluejohtaja Nikita Hruštšov edusti uudentyyppistä ulkopolitiikkaa, rauhantahtoista rinnakkaiseloja, joka tunnusti sosialististen ja kapitalististen valtioiden olemassaolon ja niiden välisen kilpailun. Kuitenkin Neuvostoliitto koki vaikeaksi Saksan kysymyksen. Liittotasavallan taloudellinen nousu, sen Nato-jäsenyys vuonna 1955 ja sotilaallinen varustautuminen olivat šokki itäryhmän johtajalle. Kun Saksan liittotasavalta liittyi läntiseen sotilasliittoon, itäryhmä perusti turvajärjestelmäkseen Varsovan liiton. Siihen asti Neuvostoliiton ja kansandemokratioiden puolustuksellinen yhteistyö perustui kahdenvälisiin ystävyys-, yhteistyö- ja avunantosopimuksiin.

¹⁰⁰ Lukion horisontti 2006, 81–82.

¹⁰¹ Ihmisen tiet 1992, 67; Ihmisen tiet 1999, 99; Lukion horisontti 2006, 82.

Kylmän sodan klassinen kausi päättyi Stalinin kuolemaan, ja suurvaltasuhteissa alkoi vaikuttaa Geneven henki. Sen tuotteina pidetään esimerkiksi Korean aselepoa vuonna 1953, Itävallan miehityksen päättymistä vuonna 1954, YK:n jäsenyyden avautumista **kaikille** valtioille vuonna 1955 ja Neuvostoliiton päätöstä palauttaa Porkkala Suomelle ennen vuokra-ajan päättymistä. Vuonna 1955 Ison-Britannian, Neuvostoliiton, Ranskan ja Yhdysvaltain edustajat kokoontuivat Geneveen huippukokoukseen, jossa ei saatu mitään merkittäviä ratkaisuja aikaan huolimatta kokouksen leppoisasta ilmapiiristä.”¹⁰²

”Kun neuvostojohtaja Stalin kuoli vuonna 1953, Neuvostoliiton ulkopolitiikka muuttui joustavammaksi. Nikita Hruštšovin noustua Stalinin seuraajaksi ulkopolitiikka myös muuttui aktiivisemmaksi ja siihen liittyi yllätyksellisyyttä. Johdon vaihtuminen kummassakin suurvallassa päätti kylmän sodan ensimmäisen kauden (1947–53).

Suurvaltasuhteissa alkoi vaikuttaa Geneven henki, joka sai nimensä Genevessä vuonna 1955 pidetystä huippukokouksesta. Itse kokous ei saanut aikaan mitään ratkaisuja, mutta sen ilmapiiri oli leppoisaa ja **osoitti, että vuoropuhelu suurvaltojen välillä oli mahdollista**. Geneven hengessä tehtiin monia ratkaisuja: Koreoiden aselepo solmittiin, Itävallan miehitys lopetettiin ja YK:n jäsenyys avattiin **periaatteessa kaikille** valtioille. Neuvostoliitto palautti Suomelle Porkkalan ennen vuokra-ajan päättymistä, solmi diplomaattisuhteet Saksan liittotasavallan kanssa ja paransi suhteitaan Jugoslaviaan.”¹⁰³

”Vuonna 1953 suurvaltojen johtajat vaihtuivat. Stalin kuoli ja hänen seuraajakseen nousi **valtakamppailun jälkeen** Nikita Hruštšov. **Hruštšov omaksui Yhdysvaltain johtamaan kapitalistiseen leiriin rauhanomaisen rinnakkaiselon politiikan: ristiriita kapitalismin ja sosialismin välillä oli olemassa, mutta toista osapuolta ei tarvinnut tuhota**. Yhdysvaltain presidentiksi valittiin Dwight Eisenhower. Suurvaltasuhteissa seurasi Geneven hengeksi kutsuttu liennytyksen kausi, jonka alkajaisiksi saatiin aikaan Korean aselepo vuonna 1953.

Neuvostoliiton ulkopolitiikka muuttui Hruštšovin aikana aktiivisemmaksi ja joustavammaksi, mutta siihen sisältyi myös yllätyksellisyyttä. Itävallan miehitys päättyi, ja Suomi sai Porkkalan takaisin ennen vuokra-ajan päättymistä. Hruštšov paransi suhteita **Jugoslaviaan ja lakkautti Kominformin, joka oli kärjekkäästi arvostellut Jugoslavian kansallista kommunismia**. Yhdistyneiden Kansakuntien **jäsenyys avattiin kaikille maille**.

Geneven henki sai nimensä Genevessä pidetystä huippukokouksesta vuonna 1955. Neuvostoliiton, Yhdysvaltain, Englannin ja Ranskan edustajat keskustelivat leppoisan

¹⁰² Ihmisen tiet 1992, 67–68.

¹⁰³ Ihmisen tiet 1999, 101–102.

ilmapiirin vallitessa ensi kertaa sitten kylmän sodan alkamisen. Itse kokouksessa ei tehty mitään ratkaisuja.”¹⁰⁴

Kuten huomataan, kuvaukset ovat hyvin kattavia, mutta niiden väliset erot todella pieniä. Kaikki oppikirjat aloittavat käsittelyn vallan vaihtumisella Neuvostoliitossa. Myös kuvauksien sisällöt ovat lähes identtisiä. Kysymys on oikeastaan vain sanavalinnoista. Esimerkiksi vanhin oppikirja ottaa tässä yhteydessä viimein esille Varsovan liiton perustamisen vuonna 1955. Se on osoitus siitä, että monen teeman yhteydessä käsiteltävät aiheet ovat täysin samat, eikä tekstien tietosisältö ole muuttunut tai laajentunut. Sen sijaan aiheita on uudelleensijoiteltu eri kohtiin.

Kriisejä käsiteltäessä oppikirjat siirtyvät aiheessa kronologisesti eteenpäin. Ihmisen tiet 1992 jatkaa:

”Geneven henki rikkoutui Euroopassa jo vuonna 1956, kun kansandemokratiat hakivat etäisyyttä Stalinin jälkeiseen Neuvostoliittoon. Puolan levottomuuksista selvittiin ilman vakavaa yhteenottoa, mutta Unkarissa Neuvostoliitto turvautui panssareihin. Unkarin kansannousu syksyllä 1956 nosti valtaan hallituksen, joka ilmoitti maan luopuvan yksipuoluejärjestelmästä ja eroavan Varsovan liitosta. Neuvostopanssarit vyöryivät Budapestin kaduille, ja kaupungista lähetettiin seuraavia viestejä:

Venäläiset joukot ovat hyökänneet aamusta alkaen Budapestia ja sen asukkaita vastaan... Olkaa hyvä ja kertokaa maailmalle tästä petollisesta hyökkäyksestä vapautumispyrkimyksiämme vastaan... Joukkomme ovat kiinni taistelussa... Petöfi-radioasema on vielä käsissämme... Apua... Apua...SOS...SOS...SOS...

Neuvostoliitto näytti sietävän sosialistisen leirin erilaisuutta, kunhan kommunistisen puolueen asemaa ei horjutettu eikä pyritty eroon Varsovan liitosta.”¹⁰⁵

Kuten lainauksesta huomataan, vanhin oppikirja jatkaa aikalaiskuvausten käyttöä tekstin rikastuttajana. Erot sen ja seuraavan oppikirjan välillä ovat osoittautuneet jo aiemminkin suuriksi. Tämä saattaa johtua osittain siitä, että Ihmisen tiet 1999 – oppikirjassa on jätetty

¹⁰⁴ Lukion horisontti 2006, 82–83.

¹⁰⁵ Ihmisen tiet 1992, 68-69.

nämä lainaukset kokonaan pois. Kuten seuraavasta huomataan, ei tapahtumien kuvaus kuitenkaan juuri muulla tavalla muutu.

”Geneven henki rikkoutui ja kylmä sota alkoi uudelleen vuonna 1956, kun kansandemokratiat hakivat etäisyyttä Stalinin jälkeiseen Neuvostoliittoon. Puolan levottomuuksista selvittiin ilman vakavaa yhteenottoa, mutta Unkarissa Neuvostoliitto turvautui panssareihin. Unkarin kansannousu syksyllä 1956 nosti valtaan hallituksen, joka ilmoitti maan luopuvan yksipuoluejärjestelmästä ja eroavan Varsovan liitosta. Neuvostopanssarit vyöryivät Budapestin kaduille, ja Unkari palautettiin sosialistiseen leiriin, josta irrottautumista Neuvostoliitto ei hyväksynyt.”¹⁰⁶

Joitain suurempia muutoksia tekstissä voidaan löytää uusimmasta oppikirjasta. Myös siinä on kuitenkin päädytty ottamaan mukaan aikalaislainaus, mutta sen sisältö tuntuu kaikin puolin järkevämältä ja sisällöllisemmältä kuin vanhimman kirjan lainaus.

”Liennyysvaihe päättyi vuonna 1956, jolloin Puolassa ja Unkarissa syntyi levottomuuksia niiden pyrkiessä irrottautumaan vahvasta neuvosto-ohjauksesta. Neuvostoliiton suurvaltaedut olivat tätä vastaan. Puolan tilanteesta selvittiin **nostamalla valtaan Stalinin kaudella vankilassa ollut kansallismielinen kommunisti Wladislaw Gomulka, joka piti maansa puolia Neuvostoliittoa vastaan. Unkarin kansannousussa vaadittiin neuvostojoukkojen poistamista Unkarista. Varsovan liitto mahdollisti neuvostojoukkojen pitämisen jäsenmaissa rauhankin aikana, eli ne voivat puuttua tarvittaessa voimatoimin jäsenmaiden asioihin. Unkarissa tämä tuli aiheelliseksi, kun maa ilmoitti eroavansa Varsovan liitosta. Neuvostopanssarit vyöryivät Budapestin kaduille ja kukistivat kansannousun. Kansannousua johtanut pääministeri puhui radiossa 4.11.1956 unkarilaisille:**

*Tässä puhuu pääministeri Imre Nagy. Neuvostoliiton joukot ovat aamuvahain aloittaneet hyökkäyksen pääkaupunkiamme vastaan ja niiden päämääränä on yksiselitteisesti se, että ne aikovat syöstä Unkarin kansantasavallan laillisen demokraattisen hallituksen vallasta. Saatan tämän meidän maamme ja koko maailman tietoon.*¹⁰⁷

¹⁰⁶ Ihmisen tiet 1999, 102.

¹⁰⁷ Lukion horisontti 2006, 83–84.

4.3 Berliini, Kuuba ja Vietnam kylmän sodan näyttämöinä

Berliinin ja Kuuban kriisien käsittely muodostaa kirjoissa oman laajan kokonaisuutensa. Käsittelyissä on kuitenkin huomattavia eroja. Vanhimman oppikirjan lainaus on ehdottomasti pisin ja se sisältää useamman aikalaislainauksen. Otan tässä esille vanhimman oppikirjan koko lainauksen, johon sitten vertaan uudempia oppikirjoja. Näin yritä selkeästi havainnollistaa eroja.

”Neljän vallan valvoman Berliinin kysymys ajankohtaistui jälleen vuonna 1958, jolloin Neuvostoliitto vaati joko Berliinin yhdistämistä Saksan demokraattiseen tasavaltaan tai muuttamista YK:n valvomaksi vapaaksi kaupungiksi. Neuvostojohtaja Hruštšovin antama määräaika meni umpeen eikä mitään tapahtunut.

Saman syksyn aikana toteutui Hruštšovin haave vieraillla Yhdysvalloissa toisen suurvallan tasavertaisena johtajana. Yhdysvaltain presidentille vierailu oli pettymys, koska mitään tuloksia ei saatu aikaan.

Nikita Hruštšov ja Yhdysvaltain uusi presidentti John F. Kennedy tapasivat Wienissä kesällä 1961. Ilmapiiri oli kireä, ja Berliinin tulevaisuudesta ei päästy yksimielisyyteen. Hruštšov uhkasi muuttaa Berliinin aseman, mutta Kennedy ilmoitti tiukasti länsivaltojen pysyvän läsnä Berliinissä.

Elokuun 12. päivänä 1961 Saksan demokraattisen tasavallan ministerineuvosto eli hallitus teki seuraavan päätöksen:

DDR:n ministerineuvosto päättää yhdessä Varsovan liiton valtioiden kanssa seuraavista toimista Euroopan rauhan turvaamiseksi ja DDR:n suojaksi ja sosialistisen leirin valtioiden hyödyksi:

Länsi-Saksan ja Länsi-Berliinin revansististen ja militarististen voimien vihamielisen toiminnan tukahduttamiseksi otetaan käyttöön sellainen tarkastus, joka on tavallista itsenäisten valtioiden rajoilla, DDR:n rajoilla mukaan luettuna Suur-Berliinin länsivyöhykkeiden raja. Länsi-Berliinin rajoilla on taattava luotettava ja tehokas valvonta myyräntyön estämiseksi. DDR:n kansalaiset saavat ylittää nämä rajat vain erikoisluvalla.

Seuraavana päivänä päätöstä ryhdyttiin toimeenpanemaan. Berliinin länsivyöhykkeiden ja itävyöhykkeen väliin kohosi muuri, joka esti muuttovirran DDR:stä. noin kaksi miljoonaa ihmistä oli toisen maailmansodan jälkeen siirtynyt länteen, useimmat Berliinin kautta. Muuri konkretisoi olemassaolevan tilanteen idän ja lännen välillä. Kesällä 1963 presidentti Kennedy

vieraili Berliinin muurilla ja totesi puheessaan Länsi-Berliinin kansalaisuuden olevan ylpeyden aihe. Hän samasti itsensä ja kaikki vapaat ihmiset Berliiniin toteamalla:

Ich bin ein Berliner. (Minä olen berliiniläinen.)

Neuvostoliitto alkoi aseistaa Kuubaa, kun Fidel Castro tuli valtaan vuonna 1959. Kuuba siirtyi lopullisesti Moskovan leiriin sen jälkeen, kun Yhdysvallat organisoivat vuonna 1961 Sikojenlahden maihinnousun. Yhdysvaltain tiedustelupalvelu oli koonnut maihinnousujoukon Kuubasta paenneista Fidel Castron vastustajista. Operaatio epäonnistui, mikä oli selkeä arvovaltatappio presidentti Kennedylle.

Syksyllä 1962 Neuvostoliitto oli sijoittamassa Kuubaan keskimatkan ohjuksia, jotka Yhdysvaltain U-2 vakoilukone havaitsi. Kun Yhdysvalloissa selvittiin tiedon aiheuttamasta järkytyksestä, Kuuba päätettiin saartaa ja Neuvostoliittoa vaadittiin purkamaan laitteet. Samalla Yhdysvallat saatettiin täyteen sotavalmiuteen. Kun neuvostoliittolaiset alukset kääntyivät takaisin saartorenkkaan edestä, ydinsodan uhka väheni. Neuvostoliitto puolestaan edellytti laitteiden purkamisen vastineeksi lupausta, ettei Yhdysvallat hyökkää Kuubaan.

Hruštšov arvioi Kennedyn toimia seuraavasti:

Ihailen teidän kohtuullisuuden tajuanne ja teidän ymmärtämystänne vastuusta, jota te olette osoittaneet tällä hetkellä rauhan säilyttämiseksi koko maailmassa. Katselen kunnioituksella ja luottamuksella teidän julistustanne, ettei Kuubaan tapahdu hyökkäystä eikä maihinnousua Yhdysvaltain eikä muidenkaan läntisten valtioiden toimesta.

Kennedy puolestaan kirjoitti Hruštšovista näin:

Ihailen pääsihteeri Hruštšovin valtiomiesmäistä ratkaisua purkaa ohjusalustat ja hyökkäysaseet ja kuljettaa ne takaisin Neuvostoliittoon YK:n valvonnassa. Tämä auttaa osaltaan suuresti rauhan rakentamisessa. Siinä tapauksessa, että YK takaa näiden velvoitteiden täyttämisen, suostumme purkamaan saarron ja antamaan takuut siitä, ettemme marssi Kuubaan. Luulen, että läntiset maat ovat siihen yhtä valmiita.”¹⁰⁸

Edellä esitetty lainaus on hyvin pitkä ja vanhimhalle oppikirjalle tuttuun tapaan sen sisällössä on useampi aikalaislainaus. Kuten olemme jo aiemmin huomanneet, ovat useissa näytteissä oppikirjojen lainaukset sisällöiltään lähes identtisiä ja ainoat erot voidaan löytää sanavalinnoista. Nimenomaan erot vuosien 1992 ja 1999 oppikirjojen välillä ovat pienet. Uutta tietoa ei tule mukaan, mutta joitain kokonaisuuksia, kuten juuri lainauksia, jätetään pois. Tässä tapauksessa on turha toistaa Ihmisen tiet 1999 – oppikirjan lainausta, koska se on

¹⁰⁸ ihmisen tiet 1992, 69–71.

tiedoiltaan lähes identtinen. Aikalaislainaukset tekstistä on jätetty kokonaan pois, lukuun ottamatta kahta viimeistä. Tekstin pituus on siten lyhyempi. Yhden seikan uudempi oppikirja kuitenkin mainitsee, mitä vanhin ei. Se nimittäin mainitsee Kuuban kriisin yhteydessä seuraavasti: ”Yhdysvallat toimeenpani Kuuban saarron. **Seurauksena oli kylmän sodan vakavin kriisi, koska suurvaltojen aseellinen konflikti oli lähellä.**”¹⁰⁹ Myös vanhimmassa oppikirjassa on viitteitä tähän ilmiöön. Siitä voidaan tarkastella yhtä kohtaa. Yllä olevasta lainauksesta huomataan, kuinka oppikirja mainitsee, kuinka kun neuvostoliittolaiset alukset saatiin käännetyksi pois, ydinsodan uhka väheni. Huomio on siinä mielessä mielenkiintoinen, että kirja ei ole tähän mennessä ottanut ydinaseita käsittelyyn juuri sanallakaan. Se onkin vain yksi esimerkki vanhimmalle oppikirjalle tyypillisistä irrallisista huomioista.

Uusin oppikirja Lukion horisontti lähestyy kriisejä tapansa mukaan uusilla tiedoilla. Sen kuvaus menee näin:

”Neuvostoliitto halusi pitää Euroopan tilanteen sellaisena, joksi se oli toisen maailmansodan jälkeen vakiintunut. Ainoa poikkeus oli Berliini, jonka asemaa Hruštšov halusi muuttaa. Hän esitti vuonna 1958, että Berliinin läntisistä sektoreista muodostettaisiin YK:n valvoma vapaakaupunki. Itäsaksalaisia siirtyi jatkuvasti Berliinin kautta länteen, mikä aiheutti Saksan demokraattisen tasavallan johdolle jatkuvaa huolta. Se kannusti Neuvostoliittoa vaatimaan länsivalloilta muutoksia Berliinin asemaan. Länsivallat eivät kuitenkaan suostuneet minkäänlaisiin muutoksiin.

Kun länsivallat eivät suostuneet Berliinin aseman tarkistamiseen, DDR eristi elokuussa 1961 itäsektorin länsisektoreista: rajalle rakennettiin muuri. Länsivallat eivät puuttuneet muurin rakentamiseen, koska niiden asema läntisillä sektoreilla pysyi ennallaan ja liikenneyhteydet säilyivät. Berliinin muurista tuli Euroopan kahtiajaon symboli.

Vuonna 1961 Yhdysvaltain presidentti John F. Kennedy yritti kaataa Fidel Castron johtaman sosialistisen Kuuban. Yhdysvallat tuki Castron hallintoa paenneita kuubalaisia, jotka yrittivät maihinnousua Sikojenlahdella. Kennedy koki ulkopoliittisen tappion, kun maihinnousujoukot epäonnistuivat tehtävässään.

Yhdysvaltain tiedustelu sai lokakuussa 1962 selville, että Neuvostoliitto rakensi Kuubaan ohjuskalustoa ulottuakseen syvälle Yhdysvaltoihin. Presidentti Kennedy ilmoitti

¹⁰⁹ Ihmisen tiet 1999, 102–104.

maansa laivaston pysäyttävän jokaisen aluksen, joka kuljettaisi kyseisiä laitteita Kuubaan. Samalla hän vaati siellä jo olevien laitteiden purkamista ja poiskuljettamista.

Kuuban saarto oli kylmän sodan vakavin kriisi, koska suurvallat olivat toisiaan vastassa merellä eikä niiden välissä ollut kolmatta osapuolta. Neuvostoliitto perääntyi, mutta edellytti Yhdysvalloilta lupaus olla hyökkäämättä Kuubaan. Yhdysvaltojen suostuminen merkitsi Neuvostoliiton mielestä voittoa Kuuballe. Kriisi laukesi.

1960-luvulla Yhdysvaltain puolustusstrategia muuttui. Arvostelijoiden mielestä ydinaseet sopivat vain poliittiseen painostukseen, koska ydinsodassa ei ollut voittajia, oli vain häviäjiä. Viimeistään Kuuban kriisissä massiivisen vastaiskun oppi osoitti vaarallisuutensa. Presidentti Kennedyn kaudella Yhdysvallat siirtyi joustavan vastaiskun oppiin: hyökkäyksen torjumiseen piti käyttää myös tavallisia eli konventionaalisia aseita. Ydinaseet olivat painostuskeino, ja niitä rakennettiin sekä Yhdysvalloissa että Neuvostoliitossa kiihtyvällä vauhdilla.¹¹⁰

Näitä oppikirjojen laajoja selvityksiä yksittäisestä Kuuban kriisistä voidaan tarkastella monelta eri kannalta. Toisaalta kyseinen kriisi oli yksi kylmän sodan konkreettisin ilmentymä, jonka selvitys havainnollistaa oppilaalle ajalle tyypillistä räjähdysherkkää ilmapiiriä. Aiheen opettamisen ja oppimisen kannalta on kuitenkin mainittava se seikka, että perään kuulutetut aktiiviset ja innovatiiviset opetuskäytännöt jäävät näennäisiksi jos sisällöllinen painolasti koetaan liian raskaaksi.¹¹¹

Vanhin käsittelemäni Lukion opetussuunnitelman perusteet ei laajasta käsittelystään huolimatta mainitse kylmän sodan kriisejä erikseen. Kyseinen teema voidaan kuitenkin sitoa muihin sen esille ottamiin teemoihin, joita olen jo aiemmin käsitellyt. Samoin Vuoden 1994 Opetussuunnitelman lyhyestä tekstistä löytyy laajempia otantoja, joihin kriisit kytkeytyvät. Se esimerkiksi linjaa keskeiseksi tarkastelukulmaksi demokratian ja totalitarismin vastakkain asettelun. Uusin Opetussuunnitelman perusteet kuitenkin mainitsee keskeisissä sisällöissä kylmän sodan kriisien luonteen.¹¹² Huolimatta Opetussuunnitelmien hyvin erilaisista linjauksista, kaikki oppikirjat antavat kuitenkin kriisien käsittelylle runsaasti tilaa yhtenä kylmän sodan erityispiirteenä.

¹¹⁰ Lukion horisontti 2006, 84–86.

¹¹¹ Virta 2005, 325.

¹¹² Lukion opetussuunnitelman perusteet 1994, 341-342, Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003, 179.

John F. Kennedyn presidenttikaudesta ja erityisesti Kuuban kriisistä on tehty todella paljon tutkimusta 1960-luvun lopulta lähtien. Yksi tällainen on Robert Kennedyn suomennettu teos *Kolmetoista päivää kuilun partaalla – Kuuban kriisin päiväkirja* (1969). Lisäksi ennen tutkimukseni oppikirjojen ilmestymistä julkaistiin esimerkiksi Trumbull Higginsin teos *The Perfect Failure – Kennedy, Eisenhower and the CIA at the Bay of Pigs* (1987). Tutkimuskirjallisuuden määrä kasvaa kuitenkin erityisesti 1990-luvulla. Yksi tuolloin ilmestynyt tutkimus on Michael R. Beschlossin *The Crisis Years – Kennedy and Khrushchev 1960-1963* (1991). Toinen tutkimus kyseisestä ajasta on Alexandr Fursenkon ”*One Hell of a Gamble*” – *Khrushchev, Castro and Kennedy 1958-1964* (1997). Laajan tutkimuksen ilmestyminen näyttää ylipäättänsä kasvavan 1990-luvulla, mutta oppikirjojen tiedot Kuuban kriisistä eivät kuitenkaan muutu huomattavasti, jolloin olennaisimpien tietojen voidaan katsoa perustuvan vanhempaan tutkimukseen.

Yhtenä merkittävänä teemana nousee kaikissa oppikirjoissa esille Vietnamin sota. Ihmisen tiet 1992 käsittelee sen kokonaan omassa luvussaan nimellä Vietnamin kysymys. Käsittely on kokonaisuudessaan neljä sivua pitkä ja siihen on sisällytetty paljon seikkoja, jotka toisissa oppikirjoissa on käsitelty jo aiemmin. Yksi tällainen on presidentti Eisenhowerin vuonna 1954 kehittämä dominoteoria. Muuten teksti etenee kuvaillen hyvin yksityiskohtaisesti eri taisteluita. Tekstistä löytyy myös vanhimmalle oppikirjalle tyypilliseksi muodostuneita aikalaislainauksia.¹¹³ Tutkimuksessani on aiemmin noussut esille se piirre, että Ihmisen tiet 1999 oppikirja tiivistää kuvailua huomattavasti. Nytkin se käsittelee Vietnamin sodan hyvin lyhyesti yhtenä suurvaltasuhteita häirinneenä kiistana. Kuvailu on kokonaisuudessaan vain puolen sivun pituinen eikä se esitä aiheesta mitään uutta tietoa.¹¹⁴ Lukion horisontti käsittelee Vietnamin sotaa omassa alaluvussaan, joka kuuluu osaksi suurempaa lukua nimeltä Aasia nousi esiin. Kuvailu on kokonaisuudessaan reilun sivun mittainen. Myös siinä keskitytään kuvailemaan sodan tapahtumia, joskin yleisluonteisemmin, kuin mitä Ihmisen tiet 1992 oppikirja.¹¹⁵

¹¹³ Ihmisen tiet 1992, 91–94.

¹¹⁴ Ihmisen tiet 1999, 119-120.

¹¹⁵ Lukion horisontti 2006, 109-111.

Yksi syy miksi vanhimman oppikirjan teksti on niin laaja sen käsitellessä Vietnamin sotaa tai miksi uusimmissa oppikirjoissa ei nosteta esille mitään uusia seikkoja, löytyy sodasta tehdystä tutkimuksesta. Vietnamin sodasta on nimittäin ilmestynyt kymmeniä tutkimuksia eri näkökulmista. Jo 1970-luvulla aiheesta tehtiin tutkimusta, yhtenä esimerkkinä Guenter Lewyn *America in Vietnam* vuodelta 1978. Kuitenkin 1980-luvun alusta lähtien tutkimuksia alkoi ilmestyä lähes vuosittain useita kappaleita. Tutkimukseni vanhinta oppikirjaa katsoen merkittävä teos on esimerkiksi George C. Herringin *America's Longest War – The United States and Vietnam 1950-1975*, joka ilmestyi vuonna 1986.

4.4 Asevarustelu

Asevarustelua koskevat osiot eivät keskity oppikirjoissa omaksi kokonaisuudekseen, vaan aihetta käsitellään muiden teemojen ohella. Seuraava lainaus esiintyy Ihmisen tiet 1999 oppikirjassa aikaisin.

”Yhdysvallat ja Neuvostoliitto kilpailivat kylmän sodan aikana kaikilla mahdollisilla aloilla: asevarustelussa, ideologiassa, taloudessa ja tieteellisessä tutkimuksessa. Varustelukilpailu alkoi ydinaseiden määrästä, kuljetuslaitteista ja levittämisestä liittolaisille. Kilpailu ulotettiin myös tavanomaisiin aseisiin ja armeijoiden suuruuteen. Avaruuden valloittamisessa johti Neuvostoliitto, jolle ydinaseiden kantojärjestelmien kehittäminen oli tärkeää. Se sai ensimmäisenä maata kiertämään sekä miehittämättömän että miehitetyn aluksen. Sputnik I ammuttiin avaruuteen vuonna 1957, ja Juri Gagarin kiersi maata vuonna 1961.”¹¹⁶

Muut asevarustelua koskevat osiot, kuten esimerkiksi ydinaseteema otetaan kaikissa oppikirjoissa esille viimeistään Kuuban kriisin käsittelyn yhteydessä, kuten edellä on nähty. Laajemmin asevarustelua käsitellään oppikirjoissa myöhemmin liennytyksen ja

¹¹⁶ Ihmisen tiet 1999, 100.

aseistariisunnan yhteydessä. Tuolloinkin se kuitenkin sidotaan teksteissä oleelliseksi osaksi kylmän sodan tapahtumia, kuten seuraavista lainauksista huomataan.

”Toisen maailmansodan jälkeen alkanut kylmä sota johti suurvallat varustelukilpailuun. Yhdysvaltain puolustusstrategia perustui 1950-luvulla massiivisen vastaiskun oppiin. Sen mukaan amerikkalaisilla tuli olla niin suuri sotilaallinen voima, että se estäisi Neuvostoliiton hyökkäyksen Yhdysvaltain tai sen liittolaisen kimppuun. Massiivinen vastaisku toteutettaisiin ydinaseilla. Muutamat asiantuntijat alkoivat kuitenkin arvostella laajamittaisen koston strategiaa epärealistisena. He pitivät ydinaseiden käyttöä kaikille osapuolille niin tuhoisina, että niihin turvautuminen on epätodennäköistä. Arvostelusta huolimatta massiivisen koston strategia säilyi kauan Yhdysvaltain puolustusajattelun runkona.”¹¹⁷

Vuoden 1985 Lukion opetussuunnitelman perusteet on linjannut yhdeksi merkittäväksi tiedolliseksi tavoitteeksi kilpavarustelun ja sen vaikutuksen kansainväliseen politiikkaan. Vaikka kilpavarustelu ei nouse merkittävästi oppikirjassa esille, voidaan Opetussuunnitelman linjauksen kuitenkin katsoa toteutuneen.¹¹⁸

Ihmisen tiet 1999 oppikirjassa ei kyseisessä osiossa tapahdu olennaisia muutoksia. Tekstikatkelma pysyy sanatarkasti samana sisältäen ainoastaan kolme lisäystä. Ensin kirja mainitsee, että ”Vastaavasti myös Neuvostoliitto keskittyi ydinaseistuksen kehittämiseen.” Toiseksi strategian kyseenalaistamisen kohdalla oppikirja tarkentaa, että ”Ydinasesodassa ei nimittäin olisi voittajia, vaan yksistään häviäjiä.” Lopuksi uudempi oppikirja vielä mainitsee, että ”He (arvostelijat) näkivät ydinaseet enemmänkin poliittisena painostusvälineenä.” Vuoden 1994 Lukion opetussuunnitelman perusteiden osalta ei kyseiseen osioon tarvitsisikaan tehdä muutoksia, koska se lyhyessä kuvauksessaan ota millään tavalla kantaa asevarusteluun.¹¹⁹ Lukion horisontti ei sekään ota asevarustelua laajempaan käsittelyyn.

Asevarusteluun liittyvää tutkimuskirjallisuutta ei sellaisenaan oikeastaan voi löytää. Tutkimukseni oppikirjat ovat kuitenkin sitoneet aiheen osaksi laajempia poliittisia tapahtumia

¹¹⁷ Ihmisen tiet 1992, 118.

¹¹⁸ Lukion opetussuunnitelman perusteet 1985, 342.

¹¹⁹ Ihmisen tiet 1999, 115.

kuten esimerkiksi Kuuban kriisiä. Näin myös asevarusteluun liittyvät tutkimustiedot voidaan löytää Kuuban kriisiä käsittelevästä tutkimuskirjallisuudesta, jota olen jo aiemmin esitellyt.

5 LIENNYTYKSEN JA KYLMÄN SODAN PÄÄTÖS

5.1 Aseistariisunta ja liennytyk

Kuten edellisessä luvussa mainitsin, asevarustelua ei käsitellä laajemmin omassa osiossaan, vaan se otetaan esille aseistariisunnan yhteydessä. Asevarustelun merkityksen voidaan kuitenkin katsoa olevan suuri ja oleellinen osa kylmää sotaa, koska kaikki oppikirjat antavat paljon tekstiä aseistariisunnalle ja erilaisille asevarustelua rajoittaville sopimuksille. Aseistariisunta nähdäänkin oppikirjoissa yhtenä oleellisena tekijänä liennytyksen alkamiselle ja lopulta kylmän sodan päättymiselle. Ihmisen tiet 1992 aloittaa näin:

”Kuuban ohjuskriisi vuonna 1962 osoitti massiivisen vastaiskun strategian vaarallisuuden. Kriisi johti ihmiskunnan kolmannen maailmansodan partaalle. Presidentti John F. Kennedyn aikana vuosina 1961–63 Yhdysvalloissa alettiin hahmotella uutta ja uskottavampaa strategiaa. Sen mukaan massiivinen vastaisku ei saa automaattisesti käynnistää suursotaa. Puolustuksen täytyisi voida valita muitakin keinoja kuin ydinaseilla suoritettava kostoisku. Puolustus olisi sopeutettava kulloiseenkin tilanteeseen eli olisi käytettävä ns. joustavaa vastaiskua. Hyökkäystä voitiin siis torjua myös tavanomaisin asein ja jättää ydinaseet taustalla vaikuttavaksi poliittiseksi painostuskeinoksi. Siksi ydinaseita lisättiin enemmän kuin sotilaallisesti oli tarpeellista, koska noudatettiin periaatetta ”mitä enemmän aseita, sitä enemmän valtaa”. Käytäntö johti suurvallat loputtomalta näyttävään varustelukierteeseen.

Kuuban ohjuskriisin jälkeen Yhdysvallat ja Neuvostoliitto ryhtyivät parantamaan suhteitaan. Edellytyksiä sille loi Neuvostoliitossa pääministeri Nikita Hruštšovin aikana 1950-luvun loppupuolella omaksuttu rauhanomaisen rinnakkaiselon periaate. Hruštšovin mukaan ristiriita kapitalismin ja sosialismin välillä oli edelleen sovittamaton, mutta kiistoja ei tarvitse ratkaista väkivallalla, vaan rauhanomaisella kilpailulla. Suhteiden parantamista edisti myös Yhdysvaltain puolustusstrategian muuttuminen. Presidentti Kennedy lausui vuonna 1963:

Me (Yhdysvallat ja Neuvostoliitto) olemme molemmat juuttuneet pahaan ja vaaralliseen kehään, missä toisen osapuolen epäluulo synnyttää epäluuloa toisella puolella ja uudet aseet tuottavat vasta-aseita.

Yhdysvaltain, Neuvostoliiton ja niiden liittolaisten etu on tasapuolinen ja aito rauha sekä varustelukilpailun pysäyttäminen...

Älkäämme olko sokeita näkemään erojamme, mutta suunnatkaamme myös huomiomme yhteisiin etuihimme ja keinoihin, joilla erimielisyytemme voidaan ratkaista. Ja jos emme pysty lopettamaan kiistojamme nyt, ainakin voimme tehdä maailman turvallisiksi... ”¹²⁰

Tämän liennytykseen johdattelevan tekstin lähtökohdat ovat Kuuban kriisin aikaisessa tilanteessa. Kuten edellä olen maininnut, eivät oppikirjat ole käsitelleet asevarustelua ja sen rajoittamista kronologisesti tapahtumien yhteydessä, vaan ne nostetaan esille omana kokonaisuutenaan. Vuoden 1985 Lukion opetussuunnitelman perusteet linjaa, että oppilään tulee ymmärtää kilpavarustelun aiheuttama vaara. Vaikka seikka nostetaankin esille ainoastaan Kuuban kriisin kautta, linjaus kuitenkin välittyy myös oppikirjaan.¹²¹

Edellistä kohtaa verrattaessa seuraavaan oppikirjaan voi vain todeta sen olevan lähes identtinen vanhemman oppikirjan tekstin kanssa. Muutama ero voidaan löytää, mutta kysymys on ainoastaan sanojen muotoilusta.¹²² Lukion horisontti siirtyy aiheessa eteenpäin otsikolla Kylmän sodan ja liennytyksen vaihtelu. Sen johdatus aiheeseen on kuitenkin lyhykäinen ja käsittää ainoastaan myös edellä kuvatun John F. Kennedyn puheen lainauksen.¹²³

¹²⁰ Ihmisen tiet 1992, 118–119.

¹²¹ Lukion opetussuunnitelman perusteet 1985, 341.

¹²² Ihmisen tiet 1999, 115–116.

¹²³ Lukion horisontti 2006, 87.

Seuraavaksi oppikirjat siirtyvät kuvailemaan maailmanpoliittisesta tilanteesta seuranneita aseistariisun- ja ydinkoesopimuksia. Nämä tekstit ovat pitkiä, joten en lähde käsittelemään niitä suorien lainauksien avulla. Ensimmäisenä sopimuksena Ihmisen tiet 1992 ja 1999 mainitsevat vuonna 1963 solmitun ydinkoekieltosopimuksen. Siihen liittyvä kuvailu on kummassakin oppikirjassa identtinen.¹²⁴ Seuraavia sopimuksia käsittelevät tekstit poikkeavat hieman toisistaan. Esitän ensin Ihmisen tiet 1992 oppikirjan katkelman ja sen perään vuoden 1999 oppikirjan katkelman, jonka jälkeen vertailen niitä.

”Suurvallat sopivat vuonna 1967 myös avaruuden rauhoittamisesta ydinaseilta. Samana vuonna syntyi sopimus Latinalaisen Amerikan ydinaseettomuudesta. Vuonna 1968 solmittiin ydinsulkusopimus, jonka tarkoituksena oli rajoittaa ydinasevaltojen määrä viideksi. Ydinasevallat sitoutuivat takaamaan ydinaseiden hankkimisesta pidättäytyvien maiden turvallisuuden. Suurin osa maailman maista on allekirjoittanut sopimuksen. Ulkopuolelle jääneistä Intia teki ”rauhanomaisen” ydinkokeen vuonna 1973. Ranska ja Kiina ovat vasta 1990-luvulla tulossa mukaan ydinsulkusopimukseen. Maailmassa on joukko maita, joilla arvellaan olevan ydinase tai jotka ovat pitkällä sen kehittämisessä. Näitä ovat mm. Israel, Etelä-Afrikka, Brasilia, Pakistan ja Irak.”¹²⁵

”Vuonna 1968 solmittiin ydinsulkusopimus, jonka tarkoituksena oli rajoittaa ydinasevaltojen määrä viideksi. **Ydinasevallat sitoutuivat olemaan luovuttamatta ydinaseiden valmistamiseen tähtäävää teknologiaa tai materiaalia ydinaseettomille maille.** Ydinsulkusopimus teki ydinasevalloista tietynlaisia maailman turvallisuuden vartijoita. **Kiina ja Ranska liittyivät sopimukseen vuonna 1992. Ulkopuolelle ovat jääneet Israel ja Pakistan** sekä Intia, joka teki ”rauhanomaisen” ydinkokeen vuonna 1974. **Ydinsulkusopimusta jatkettiin vuonna 1995.** 1960-luvun liennytyksen hengessä sovittiin myös siitä, että ulkoavaruus rauhoitetaan ydinaseilta ja Latinalainen Amerikka pidetään ydinaseettomana vyöhykkeenä.”¹²⁶

Näitä kahta tekstiä vertaillen huomaa, että oppikirjan tieto on päivittynyt asianmukaisesti solmittujen sopimusten yksityiskohtien suhteen. Uudempaan tekstiin on lisätty Kiinan ja Ranskan liittyminen sopimukseen vuonna 1992 sekä tieto sopimuksen jatkamisesta vuonna 1995. Lisäksi vuoden 1968 ydinsulkusopimuksen yksityiskohtia on tarkennettu, kuten tekstin

¹²⁴ Ihmisen tiet 1992, 119–120; Ihmisen tiet 1999, 116.

¹²⁵ Ihmisen tiet 1992, 120.

¹²⁶ Ihmisen tiet 1999, 116–117.

ensimmäisestä tummennuksesta huomaa. Sen sijaan Lukion horisontin tekstissä ei ole tapahtunut muutoksia. Sen mainitsee vuosien 1963 ja 1968 sopimukset lähes sanatarkalleen edelliseen oppikirjaan verrattuna. Ainoana lisäyksenä se kertoo, että ”Sopimuksista huolimatta suurvaltojen ohjuskilpailu kiristyi 1960-luvulla. Neuvostoliitto koki Kuuban kriisin nöyryyttävänä, koska Yhdysvallat ei sallinut sen sijoittaa ohjuksia saarelle. Se kehitti määrätietoisesti mannertenvälisiä ja sukellusveneisiin sijoitettavia ohjuksia.”¹²⁷

Seuraavaksi kaksi vanhinta oppikirjaa kuvailee Richard Nixonin valintaa Yhdysvaltain presidentiksi ja sen vaikutusta ulkopolitiikkaan. Tekstit ovat jälleen yhtenäisiä ja ne päättyvät kuvaamaan myös Kiinan tilannetta, minkä tarkoituksena on osoittaa tuohon asti vallinneen kaksinapaisen kansainvälisen tilanteen muuttumista. Tähän asti oppikirjojen kylmää sotaa kuvaavat tekstit ovatkin käsitelleet pitkälti vain Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton keskinäisiä suhteita lukuun ottamatta muutamia mainintoja kriisien yhteydessä. Vuoden 1985 Lukion opetussuunnitelman perusteet mainitseekin erikseen tiedollisissa tavoitteissaan kehityksen kaksinapaisuudesta monenkeskisyyteen kansainvälisessä politiikassa.¹²⁸ Solmituista sopimuksista oppikirjat mainitsevat seuraavaksi Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton välillä vuonna 1972 solmitun Salt I –sopimuksen, joka koski strategisten aseiden rajoittamista. Samana vuonna solmittiin myös ABM-sopimus, johon liittyvä ohjustentorjuntasopimus saa teksteissä huomion. Kuten tutuksi on tullut, eivät kahden vanhemman oppikirjan tekstit poikkea tässäkään aiheessa toisistaan.¹²⁹

Lukion horisontista on jätetty pois edellisistä oppikirjoista löytyvä kokonaisen kappaleen pituinen osuus Richard Nixonista. Se tiivistää aihetta muutenkin lukijan kannalta ymmärrettävämpään muotoon. Tässä kohden tekstiä uusin oppikirja ei kuitenkaan ota samanlaista otetta kylmän sodan kaksinapaisuuteen, kuten vanhemmat oppikirjat. Se kyllä mainitsee Kiinan, mutta vain seuraavasti: ”Vähän aiemmin - - Nixon kävi Kiinan kansantasavallassa, jonka suhteet Neuvostoliittoon olivat viilentyneet 1960-luvulla.”¹³⁰ Richard Nixonin presidenttikaudesta ja sen aikaisista poliittisista tapahtumista on tehty runsaasti tutkimusta. Yhtenä tällaisena laajana tutkimuksena mainitsen Raymond L.

¹²⁷ Lukion horisontti 2006, 87–88.

¹²⁸ Lukion opetussuunnitelman perusteet 1985, 342.

¹²⁹ Ihmisen tiet 1992, 120–121; Ihmisen tiet 1999, 117–118.

¹³⁰ Lukion horisontti 2006, 88.

Garthoffin vuonna 1994 ilmestyneen *Détente and Confrontation – American-Soviet Relations from Nixon to Reagan*.

Seuraavat sopimukset, jotka rajoittivat asevarustelua ja ydinaseiden testausta solmittiin vielä 1970-luvun kuluessa. Tuon vuosikymmenen lopussa suurvaltojen välit olivat kuitenkin viilentyneet, minkä vaikutukset heijastuvat sopimuksiin. Tuota liennytyksen kuihtumista kuvaan enemmän seuraavassa luvussa. Tällaisten seikkojen huomioiminen on myös opetustilanteessa tärkeää. Tällöin oppilas ymmärtää, että historia ei ole peräkkäin asettuvien tapahtumien jatkumo, vaan samaan aikaan on käynnissä useita rinnakkaisia prosesseja.¹³¹ Kun oppikirjat kuvaavat seuraavaksi solmittuja sopimuksia, ne käsittelevät asevarusteluteemaa jälleen laajemmin.

”SALT II –sopimus saatiin aikaan vasta vuonna 1979, ja se asetti uusia rajoituksia mm. mannertenvälisten, sukellusveneistä laukaistavien ja monin taistelukärjin varistettujen ohjusten määrille. Sopimuksen arvostelijat Yhdysvalloissa kuitenkin katsoivat amerikkalaisten antaneen liikaa etuja venäläisille. Kiristyneessä kansainvälisessä ilmapiirissä Yhdysvaltain senaatti jätti SALT II:n vahvistamatta. Sopimusta ryhdyttiin kuitenkin käytännössä noudattamaan.”¹³²

Vanhin oppikirja siis mainitsee, että kyseistä sopimusta ryhdyttiin kuitenkin käytännössä noudattamaan. Vuoden 1985 Lukion opetussuunnitelman perusteet nostaa esille aseidenriisuntaongelmat ja liennytyshäilyksen omissa tiedollisissa tavoitteissaan. Tässä suhteessa oppikirja on kattavasti onnistunut esittämään aiheen.¹³³

Ihmisen tiet 1999 oppikirja kuvaa kehitystä muuten samalla tavalla, mutta katsoo sopimuksen osittaisen epäonnistumisen viilentäneen suurvaltasuhteita. Tämä taas kiihdytti varustautumiskilpaa. Lukion horisontin katsantokanta on jälleen hieman eri. Se kuvaa seuraavasti: ”Huolimatta suhteiden viilenemisestä Neuvostoliitto ja Yhdysvallat saivat neuvotelluksi vuonna 1979 Salt II –sopimuksen, jota Yhdysvaltain senaatti ei kuitenkaan

¹³¹ Pilli 1992, 134.

¹³² Ihmisen tiet 1992, 122.

¹³³ Lukion opetussuunnitelman perusteet 1985, 342.

ratifioinut.” Kaiken kaikkiaan myös oppikirjojen kuvauksista voidaan siis tulkita koko kylmää sotaa hyvin kuvaava kysymys siitä, kumpi oli ensin: varustelukilpailu vai kahden suurvallan huonot välit.¹³⁴ Kaiken kaikkiaan puhuttaessa näistä suurvaltojen solmimista sopimuksista, voidaan tällä kertaa löytää yhtymäkohta myös vuoden 1994 Lukion opetussuunnitelman perusteisiin. Olen maininnut sen olevan lyhyt, mutta se kuitenkin nostaa kuvailussaan esille kansainväliset sopimusjärjestelmät.¹³⁵

5.2 Liennytyks ja kylmän sodan päätös

Kylmän sodan päättymistä koskevat tiedot ovat luonnollisesti toisistaan poikkeavia johtuen kirjojen julkaisuvuosista. Muutamassa kohdassa aiemmin vertailtaessa solmittuja aseistariisunta- ja ydinsulkusopimuksia huomattiin, että oppikirjojen tiedot täydentyivät asianmukaisella informaatiolla. Saman ilmiön voi olettaa tapahtuvan koskien kylmän sodan päättymistä koskevissa teksteissä. Kylmän sodan päättymistä ei kuvaa vain Neuvostoliiton romahtaminen, vaan oppikirjoista voidaan löytää teemoja, jotka voidaan liittää tähän kehityskulkuun. Laajemmassa yhteydessä nämä ilmiöt kulkevat liennytyksen nimellä. Yhdeksi merkittäväksi seikaksi voidaan lukea aseistariisunta- ja ydinsulkusopimukset, joita olen käsitellyt aiemmin omassa yhteydessään.

Euroopan tilanne alkoi muuttua 1970-luvulla. Ihmisen tiet 1992 kuvaa seuraavasti:

”Liennyttävä vaikutus oli myös Saksan liittotasavallan uudella idänpolitiikalla, joka alkoi 1960-luvun lopulla, kun sosiaalidemokraatit nousivat maassa valtaan. Liittokansleri Willy Brandtin johdolla liittotasavalta paransi suhteitaan Itä-Euroopan sosialistisiin maihin. Vuonna 1972

¹³⁴ Ihmisen tiet 1999, 140; Lukion horisontti 2006, 91–92.

¹³⁵ Lukion opetussuunnitelman perusteet 1994, 99.

Saksan Liittotasavalta tunnusti Saksan demokraattisen tasavallan, ja seuraavana vuonna molemmat Saksat liittyivät YK:n jäseniksi.”¹³⁶

Ihmisen tiet 1999 oppikirjan kyseisessä tekstissä ei tapahdu minkäänlaisia muutoksia. Sen sijaan Lukion horisontin kuvausta aiheesta voidaan pitää hyvin täydentyneenä. Ensinnäkin teksti sisältää tässä kohdassa väliotsikon Saksan idänpolitiikka muuttui, joka jo itsessään kertoo tapahtumien laajemmasta kuvauksesta.

”Kun Willy Brandtista tuli ensin Saksan liittotasavallan ulkoministeri ja sitten liittokansleri 1960-luvun jälkipuoliskolla, hän ryhtyi noudattamaan uutta idänpolitiikkaa. Se perustui toisaalta Euroopan status quon, olemassa olevan tilanteen, tunnustamiseen ja toisaalta mahdollisuuteen yhdistää Saksa tulevaisuudessa.

Saksan liittotasavalta aloitti ensiksi neuvottelut Neuvostoliiton kanssa. Tuloksena oli vuonna 1970 maiden välinen hyökkäämättömyyssopimus, jossa Saksan liittotasavalta tunnusti Euroopan silloiset rajat. Sopimukseen sisältyi mahdollisuus rajojen rauhanomaiseen muuttamiseen.

Sopimus Neuvostoliiton kanssa avasi tien neuvotteluille kansandemokratioiden kanssa. Vuonna 1970 syntyi toinenkin sopimus: Saksan liittotasavalta ja Puola solmivat hyökkäämättömyyssopimuksen, jossa liittotasavalta ilmaisi kunnioittavansa Puolan ja Saksan demokraattisen tasavallan rajaa.

Vaikein sopimus oli vielä tekemättä: neuvotteluratkaisu Saksojen välille. Ongelmana oli Berliini keskellä Saksojen demokraattista tasavaltaa. Se ratkesi Neuvostoliiton, Yhdysvaltain, Iso-Britannian ja Ranskan vuonna 1971 allekirjoittamaan Berliiniä koskevaan sopimukseen, jossa jaetun kaupungin asema järjestettiin. Seuraavana vuonna Saksat solmivat perussopimuksen, joka tunnusti molemmat valtiot itsenäisiksi ja tasavertaisiksi. Myös rajat hyväksyttiin. Vuonna 1973 molemmat Saksat otettiin YK:n jäseniksi.

Willy Brandtin uusi ulkopolitiikka ei poistanut kaikkia ongelmia Saksojen väliltä. Saksan liittotasavallan mukaan oli olemassa vain yksi Saksan kansakunta, mutta kaksi valtiota. Saksan demokraattinen tasavalta katsoi, että oli olemassa kaksi kansakuntaa ja kaksi valtiota.”¹³⁷

¹³⁶ Ihmisen tiet 1992, 121.

¹³⁷ Lukion horisontti 2006, 89–90.

Kuten nähdään, on kyseinen osio laajentunut huomattavasti. Se pyrkii osoittamaan, että kylmä sota vallitsi myös Euroopassa eikä ainoastaan Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton välillä. Saksan idänpolitiikan muuttuminen on myös hyvä esimerkki liennytyksen etenemisestä.

Toinen liennytyksen toteutumiseksi kuvattu ilmiö koskee Euroopan yhteistyön tiivistymistä. Ihmisen tiet 1992 kuvaa sitä lyhykäisyydessään seuraavasti:

”Liennytyks Euroopassa huipentui Helsingissä vuonna 1975 järjestettyyn Euroopan turva- ja yhteistyökongferenssiin ETYKiin, jossa Euroopan maat, Yhdysvallat ja Kanada sitoutuivat kunnioittamaan valtioiden itsemääräämisoikeutta ja pidättäytymään väkivallan käytöstä. ETYK-maat lupasivat myös parantaa ihmisoikeuksia, lisätä ihmisten liikkumisvapautta, jatkaa ETY-kokousten pitämistä ja tehostaa yhteistyötä sekä taloudellisissa että ympäristökysymyksissä.”¹³⁸

Ihmisen tiet 1999 oppikirjan kuvaus kulkee pääpiirteissään pitkälti samoilla sanoilla. Siihen on kuitenkin lisätty muutamia seikkoja. Ensinnäkin tekstissä mainitaan, että: ”Etyk työskenteli konsensusperiaatteella: valtiot olivat tasavertaisia ja päätöksiin vaadittiin kaikkien suostumus.” Toiseksi oppikirja lisää, että ”Jotkut länsivaltain asiantuntijat ja myös kiinalaiset suhtautuivat Etykiin epäillen, koska he pitivät kongferenssia Neuvostoliiton suuren vaikutusvallan tunnustamisena. Myöhemmässä Euroopan kehityksessä Etyk on omalta osaltaan ollut estämässä väkivallan käyttöä valtioiden välisissä suhteissa.”¹³⁹ Lukion horisontti jatkaa pitkälti samoilla linjoilla, mutta sen kuvailu on jälleen täydentynyt kahteen edelliseen oppikirjaan verrattuna. Lisäksi oppikirja esittää jälleen tässä yhteydessä väliotsikon: Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökongferenssi onnistui.

”Euroopan turvallisuus- ja yhteistyökongferenssi tuli mahdolliseksi paljolti Saksan liittotasavallan uuden idänpolitiikan ansiosta. Helsinkiin kesällä 1975 kokoontuneille 33 Euroopan maalle, Yhdysvalloille ja Kanadalle ei asetettu mitään ennakkoehtoja: kaikki valtiot kelpasivat. Yhdysvallat ja Kanada osallistuivat, koska ne olivat Naton jäseniä. Euroopan maista ainoastaan Albania jäi pois.

¹³⁸ Ihmisen tiet 1992, 121–122.

¹³⁹ Ihmisen tiet 1999, 118–119.

Etykin asiat jaettiin kolmeen koriin: turvallisuutta ja taloudellisen yhteistyön laajentamista lisääviin toimiin sekä ihmisoikeuksista huolehtimiseen. Osanottajamaat hyväksyivät päätösasiakirjan yksimielisesti eli konsensus-periaatteella. Siinä todetaan:

Ne (osanottajavaltiot) edistävät ja rohkaisevat käyttämään tehokkaasti kansalaisvapauksia, poliittisia, taloudellisia, sosiaalisia, sivistyksellisiä sekä muita oikeuksia ja vapauksia, jotka kaikki johtuvat ihmisyksilön luontaisesta arvosta ja ovat olennaisia hänen vapaalle ja täydelle kehitykselleen.

Etykistä tuli jatkuva prosessi, niin kuin päätösasiakirjassa todettiin. Aluksi näytti siltä, että kokous oli voitto Neuvostoliitolle ja sen johtamalle leirille, **koska Euroopan olemassa oleva tilanne tunnustettiin. Kuitenkin Euroopan itäryhmän murenemisen katsotaan alkaneen juuri Etykistä, kun yhteistyö ja yhteyksien ylläpito lisääntyivät rajalinjan yli.**¹⁴⁰

Viimeinen lause tiivistää sen merkityksen mikä Ety-kokouksella oli suhteessa maailmanpoliittisen tilanteen muuttumiselle ja etenemiselle kohti kylmän sodan päätöstä.

Tilanteen muuttuminen ja muuttaminen solmittujen sopimusten avulla eivät olleet kuitenkaan pitäviä. Kehitystä kutsutaan oppikirjoissa liennytyksen kuihtumiseksi ja kylmän sodan palaamiseksi. Ihmisen tiet 1992 kuvaa tilannetta seuraavasti:

”Yhdysvaltain presidentiksi valittiin vuonna 1976 demokraatti Jimmy (James) Carter. Hän asennoitui myönteisesti suurvaltasuhteiden parantamiseen. Tosin liennytyksen tielle oli tullut ongelmia jo heti Euroopan turva- ja yhteistyökokouksen jälkeen, koska asetekniikan nopea kehitys vaikeutti aserajoitusneuvotteluja.”¹⁴¹

Seuraava oppikirja Ihmisen tiet 1999 lähestyy aihetta hieman eri sanoin:

”Helsingin vuoden 1975 Ety-kokouksen jälkeen suurvaltasuhteet alkoivat huonontua. Neuvostoliitossa sotateollisuus saavutti kansantaloudessa yhä keskeisemmän sijan. Pääsihteeri

¹⁴⁰ Lukion horisontti 2006, 90–91.

¹⁴¹ Ihmisen tiet 1992, 122.

Leonid Brežnevin johtama kommunistinen puolue oli jähmettynyt vallankäytön koneistoksi. Yhdysvaltain vuonna 1976 valittu presidentti Jimmy Carter syytti Neuvostoliittoa YK:n peruskirjan ja Ety-kokouksen edellyttämien ihmisoikeuksien loukkaamisesta.”¹⁴²

Lukion horisontin kuvailu ei juuri poikkea edellisestä lainauksesta.¹⁴³ Tässä suhteessa suurin ero voidaan löytää Ihmisen tiet 1992 ja Ihmisen tiet 1999 oppikirjojen väliltä, vaikka aikaisemmissa yhteyksissä olemme huomanneet niiden tekstien olevan eniten yhteneväisiä. Teksteistä voidaan löytää syy liennytyksen kuihtumiselle nimenomaan kasvaneesta asevarustelusta ja suurvaltojen keskinäisten välien huonontumisesta.

Tämän jälkeen kaksi vanhinta oppikirjaa antavat runsaasti tilaa niiden seikkojen kuvaamiselle, jotka huononsivat suurvaltojen välejä 1970-luvun lopulta lähtien. Käsittelyssä ovat Neuvostoliiton ohjusvarustelut, joiden seurauksena Nato sijoitti Länsi-Eurooppaan omia keskimatkan ohjuksiaan. Näillä toimilla oli negatiivinen vaikutus meneillä oleviin aserajoitusneuvotteluihin, joita olen edellisessä luvussa kuvannut. Kylmän sodan voidaan katsoa levinneen jälleen myös laajemmalle alueelle, kun Neuvostoliitto puuttui sotilaallisesti Afganistanin asioihin vuonna 1979. Ihmisen tiet 1992 kuvaa Afganistanin tilannetta laajemmin, mutta kahdessa seuraavassa oppikirjassa seikka jää lähes ainoastaan maininnan tasolle.¹⁴⁴

Myös suurvaltojen päämiesten vaihtuminen kuvataan oppikirjoissa seikaksi, jolla oli vaikutusta tilanteeseen. Ronald Reaganin valintaa Yhdysvaltain presidentiksi vuonna 1980 kuvataan monisanaisesti. Ihmisen tiet 1992 kuvaa valinnan johtaneen suurvallat täydelliseen välirikoon. Ihmisen tiet 1999 taas kertoo, että valinnan seurauksena alkoi ”uusi kylmä sota” ja samoilla sanoilla etenee myös Lukion horisontin teksti. Erityisesti Reaganin SDI-avaruuspuolustus eli niin sanottu tähtien sota –järjestelmän kehittämisen katsotaan edelleen heikentäneen Yhdysvaltain ja Neuvostoliiton välejä.¹⁴⁵ Uudempaa tutkimusta aiheesta

¹⁴² Ihmisen tiet 1999, 140.

¹⁴³ Lukion horisontti 2006, 91.

¹⁴⁴ Ihmisen tiet 1992, 123; Ihmisen tiet 1999, 141; Lukion horisontti 2006, 92.

¹⁴⁵ Ihmisen tiet 1992, 123–124; Ihmisen tiet 1999, 141; Lukion horisontti 2006, 92.

edustaa esimerkiksi Frances Fitzgeraldin *Way Out There in the Blue – Reagan, Star Wars and the End of the Cold War* (2000).

Neuvostoliiton päämiehen vaihtumisella vuonna 1985 Mihail Gorbatšoviin katsotaan olevan päinvastainen vaikutus. Ihmisen tiet 1992 oppikirjasta voidaan jälleen lukea oppikirjalle tyypilliseksi muodostunut aikalaiskuvaus Gorbatšovin puheesta. Sen lisäksi oppikirja kuvaa näin:

”Neuvostoliiton ulkopolitiikka ja yhä kalliimmaksi käyvä kilpavarustelu johtivat Yhdysvallat ja Neuvostoliiton uuteen vuoropuheluun. Sen tuloksena Gorbatšov ja Reagan allekirjoittivat joulukuussa 1987 sopimuksen, jolla supervallat luopuivat keskimatkan eli 500-5500 km:n kantomatkan ohjuksista. Näin ratkaistiin eräs pahimmista 1980-luvun aseideriisuntaa koskeneista kiistoista.”¹⁴⁶

Ihmisen tiet 1999 oppikirjasta on kyseinen Gorbatšovin puhetta käsittelevä lainaus jätetty pois. Sen sijaan vuoden 1999 oppikirja sisältää toisen Gorbatšovin puheen lainauksen.. Uudemman oppikirjan kuvaus on tämän aiheen kohdalta huomattavasti laajempi.

”Neuvostoliiton kommunistisen puolueen johtoon nousi vuonna 1985 Mihail Gorbatšov. Hän piti Neuvostoliiton sisäistä tilannetta vaikeana ja katsoi sen vaativan syvällisiä muutoksia, jotta maa voi säilyä suurvaltana. Gorbatšov loi kolme eri tietä yhteiskunnan uudistamiselle. Yhteiskunta- ja kulttuurielämässä oli siirryttävä glasnostiin eli avoimuuteen, jolloin vapaa keskustelu ja jopa Neuvostoliiton poliittisen järjestelmän arvostelu oli sallittava. Talouselämässä oli toteutettava perestroikaa eli uudelleen rakentamista, mikä tarkoitti joidenkin markkinatalouden piirteiden tuomista neuvostotalouteen. Poliitikassa uudistuksilla pyrittiin demokratian lisäämiseen. Gorbatšovin tavoitteisiin kuului myös Neuvostoliiton kehittäminen aidoksi oikeusvaltioksi.

¹⁴⁶ Ihmisen tiet 1992, 124–125.

Mihail Gorbatšovin uudistukset ulottuivat myös Neuvostoliiton ulkopolitiikkaan. Hän hylkäsi perinteisen, luokkataisteluun perustuvan neuvostoulkopolitiikan.”¹⁴⁷

Ihmisen tiet 1999 oppikirja kuvaus jatkuu vielä tästä eteenpäin sisältäen aikaisemmin mainitun lainauksen hänen puheestaan. Olennaista on kuitenkin huomata, että sisältö on paljon laajempi verrattaessa vanhimpaan oppikirjaan. Lukion horisontti sen sijaan tässä yhteydessä mainitsee pelkästään, että Gorbatšov valittiin kommunistisen puolueen pääsihteeriksi ja että: ”Hänen mielestään Neuvostoliitossa tarvittiin muutoksia.”¹⁴⁸

Seuraavaksi oppikirjoissa siirrytään kuvaamaan näiden tapahtumien vaikutuksia. Näissä teksteissä tulee luonnollisesti esiin oppikirjojen julkaisuvuodet, jotka vaikuttavat sisältöjen laajuuteen. Ihmisen tiet 1992 aloittaa:

”Neuvostoliiton asenteenmuutos näkyi vuosina 1989 ja 1990 tapahtuneessa sosialismin kriisissä Euroopassa. Vastoin aikaisempaa käytäntöä Neuvostoliitto ei puuttunut Itä-Euroopan maiden sisäisiin ongelmiin, vaan salli sosialismin romahtaa niissä. Neuvostojohto antoi myös Saksan yhdistyä lokakuussa 1990. Pariisissa marraskuussa 1990 järjestetyssä ETY-kokouksessa kylmä sota haudattiin virallisesti. Pariisin kokous korosti rauhan, demokratian ja markkinatalouden merkitystä. Kokouksen yhteydessä solmittiin myös tavanomaisten aseiden supistamista koskeva TAE-sopimus. Kylmän sodan luona Euroopan kahtiajako mureni siinä määrin, että Neuvostoliitto hyvässä yhteisymmärryksessä Itä-Euroopan maiden kanssa lakkautti Varsovan liiton heinäkuussa 1991.

Suurvaltasuhteiden paranemista osoitti myös Neuvostoliiton ja Yhdysvaltain yhteisymmärrys, kun YK:n päätöksellä amerikkalaisten johdolla Irak karkotettiin valtaamastaan Kuwaitista talvella 1991. Kesällä 1991 Yhdysvallat ja Neuvostoliitto vielä tekivät START-sopimuksen, joka ensimmäisen kerran supisti strategisten aseiden määrää.”¹⁴⁹

¹⁴⁷ Ihmisen tiet 1999, 141–142.

¹⁴⁸ Lukion horisontti 2006, 92.

¹⁴⁹ Ihmisen tiet 1992, 125–126.

Ihmisen tiet 1999 oppikirja kuvailu kulkee samoja polkuja pitkin täydentyen lopuksi julkaisuvuoteen yltävillä tapahtumilla. Kuitenkin myös aiempien tapahtumien kuvaukset täydentyvät hieman.

”Neuvostoliiton ulkopolitiikan muutos avasi Euroopan sosialistisille maille tien uudistuksiin, jotka kuitenkin johtivat niiden yhteiskuntajärjestelmien purkamiseen. Puola oli ensimmäinen sosialistinen maa, jossa kommunistinen valta murtui. Vuonna 1989 maahan syntyi monipuoluejärjestelmä, ja seuraavana vuonna tasavallan presidentiksi vapaissa vaaleissa valittiin kommunistien vastaista oppositiota edustaneen Solidaarisuus-liikkeen johtaja Lech Wałęsa. Vuonna 1989 myös Unkarissa siirryttiin monipuoluejärjestelmään. Saman vuoden lopulla samettivallankumous lopetti Tšekkoslovakian kommunistisen yksinvallan. Romaniassa kommunismi kukistui varsin dramaattisesti. Kumouksen yhteydessä teloitettiin Romaniaa äärimmäisen diktatorisin ottein johtanut presidentti Nicolae Ceaușescu. Bulgariassa ja Albaniassa kommunistit joutuivat luopumaan yksinvaltiudesta vuonna 1990.

Kommunistivallan päättyminen Itä-Saksassa muutti ratkaisevasti Saksan asemaa Euroopassa. Marraskuussa 1989 Itä-Saksan poliittinen johto joutui kovan kotimaisen painostuksen edessä avaamaan Berliinin muurin. Muurin kaatuminen merkitsi kylmän sodan tärkeimmän symbolin poistumista. Avaamista seurasi kuitenkin muuttovirta idästä länteen, ja DDR ajautui kriisiin. [-].

Etykin perustalle luotiin Euroopan turva- ja yhteistyöjärjestö Etyj vuonna 1994. [-]. Yhdysvallat ja Neuvostoliitto solmivat vuonna 1991 Start I –sopimuksen ja Yhdysvallat ja Venäjä vuonna 1993 Start II –sopimuksen, jotka vähentävät strategisten ydinaseiden määrää. Syksyllä 1996 solmittiin maailmanlaajuinen täydellinen ydinkoekieltosopimus, jonka toteuttamista kuitenkin ovat vaikeuttaneet Intian käynnistämä uusi ydinkoesarja Pakistanin liittyminen ydinaseisiin keuhällä 1998.”¹⁵⁰

Eräs huomattava seikka on, että oppikirjoissa ei ehkä kiinnitetä tarvittavaa määrää huomiota käsiteongelmiin. Erityisesti edellinen liennytyistä käsittelevä jakso kaikkine sopimuksineen etenee melko abstraktein sanavalinnoin. Tällainen kielenkäyttö voi kuitenkin vaikeuttaa sisällön avautumista oppilaalle.¹⁵¹ Loppua kohti edetessä oppikirjojen käsittelylukujen erot ja sijainnit vaihtelevat suhteessa toisiinsa. Tästä syystä myös analysointitapani muuttuu

¹⁵⁰ Ihmisen tiet 1999, 142–143.

¹⁵¹ Pilli 1992, 137.

enemmän sanalliseksi, enkä esitä enää niin paljon suoria lainauksia. Aiemmin kirjojen tekstien väliset erot on ollut selvempi esittää vertailemalla lainauksia toisiinsa rinnakkain.

Tässä kohden Lukion horisontti siirtyy kirjassa aivan uuteen laajempaan kokonaisuuteen, jonka pääotsikkona on Kylmän sodan päättyminen. Aukeamalla kuvataan tapahtumia aikajanalla vuodesta 1980 vuoden 2001 New Yorkin terrori-iskuihin. Samalla aukeamalla kuvataan johdatuksen ja kertauksen kaltaisesti kylmän sodan kehityksen päälinjoja aina 1950-luvulta lähtien. Varsinaisessa kappaleessa kuvataan tapahtumia Euroopassa otsikolla Sosialismin romahdus Keski-Euroopassa. Siinä käsitellään Puolan, Saksan ja Tšekkoslovakian tilanteita samalla tavalla edeten kuin Ihmisen tiet 1999 oppikirjassa. Joiltain osin teksti hieman täydentyy esimerkiksi Balkanin tilanteen kohdalta.¹⁵² Osuuden päättää oppikirjan ajanmukainen päivittyminen seuraavasti:

”Jugoslaviaan jääneen Kosovon alueen islaminuskoinen albaanienemmistö alkoi myös vaatia itsenäisyyttä, jolloin serbit Jugoslavian presidentti Slobodan Milosevicin johdolla ryhtyivät väkivaltaisiin vastatoimiin. Vasta Naton väliintulo lopetti väkivallan ja pakotti serbit perääntymään vuonna 1999. Presidentti Milosevic joutui syytetyksi Haagin kansainvälisessä rikostuomioistuimessa, mutta hän kuoli ennen tuomion julistamista vuonna 2006.[- -].

Socialismin vallan ja kylmän sodan päätyttyä useat entiset sosialistiset maat ja neuvostotasavallat pyrkivät Euroopan unionin ja Naton jäsenyyteen. Näistä Euroopan unionin jäseniksi liittyivät Latvia, Liettua, Puola, Slovakia, Slovenia, Tšekki, Unkari ja Viro vuonna 2004. Bulgaria ja Romania haluavat mukaan vuoden 2007 aikana. Nato otti jäsenikseen Puolan, Tšekin ja Unkarin vuonna 1999 sekä Bulgarian, Latvian, Liettuan, Romanian, Slovakian, Slovenian ja Viron vuonna 2004.”¹⁵³

Näiden tekstien jälkeen kaikki tarkastelemani oppikirjat käsittelevät vielä erikseen tapahtumia Neuvostoliitossa, mitkä lopulta johtivat sen romahtamiseen. Ihmisen tiet 1992 kuvaa tapahtumia kahdessa eri luvussa otsikoilla Jälleenrakennuksen ja pysähtyneisyyden aika Neuvostoliitossa, jossa se kertoo tapahtumia aina 1940-luvun lopulta lähtien, sekä Sosialismin kriisi ja Neuvostoliiton hajoaminen, jossa kerrataan tapahtumia 1980-luvulta

¹⁵² Lukion horisontti 2006, 136–142.

¹⁵³ Lukion horisontti 2006, 141–142.

Neuvostoliiton romahtamiseen asti. Tilannetta Euroopassa kuvataan vielä erikseen luvussa Reaalisosialismin romahdus kansandemokratioissa. Tämä kaiken kaikkiaan 13 sivun pituinen jaksio erottuu oppikirjan lopusta selvästi.¹⁵⁴

Ihmisen tiet 1999 oppikirjaan tuota osuutta on lyhennetty huomattavasti, ja kertauksena toimivaa osuutta käsitellään noin neljän sivun verran, pätkittynä lopuksi eri lukujen sisään.¹⁵⁵ Myös Lukion horisontti kulkee samoilla linjoilla. Se kuvaa tapahtumia luvussa Neuvostoliitto hajalle – Venäjä perilliseksi. Siinäkin tapahtumia kerrataan ja teksti täydentyy kuvauksella vallan vaihtumisella Jeltsinistä Putiniin.¹⁵⁶ Tällaisten lukujen merkitys on siinä, että ne auttavat oppilasta ymmärtämään tapahtumia paremmin. Usein erilaiset mielekkyysongelmat historian opiskelussa liittyvät nimenomaan vaikeuteen hallita tietomassaa. Oppimisen mielekkyys paranee, kun oppilas huomaa ymmärtävänsä asiakokonaisuuksia ja näkee asiayhteyksiä.¹⁵⁷ Mutta vaikka runsas aineisto on tarpeellista, ovat historiallisen ymmärtämisen ongelmien taustalla monesti oppikirjojen valtava asiatiedon määrä. Tässä suhteessa korostuu opettajan merkitys keskeisimpien asioiden selventämisessä.¹⁵⁸

Kylmän sodan päättymisestä on tehty paljon erilaista tutkimusta. Esittelen tässä vain muutaman sellaisen. Ensimmäinen on vuonna 1994 ilmestynyt Raymond L. Garthoffin *The Great Transition – American-Soviet Relations and the End of the Cold War*. Uudempaa tutkimusta edustaen esittelen Jack F. Matlockin *Reagan and Gorbachev – How the Cold War Ended* (2004).

Kaiken kaikkiaan oppikirjojen tekstit etenevät hyvin samankaltaisesti huolimatta niiden julkaisuvuosista. Mieleen tulee kuitenkin, kuinka monitahoisemmin uusin oppikirja olisi voinut lähestyä tätä aihetta. Muutenkin historian oppikirjojen tulisi edetä kohti monitulkintaisempaa ja moniperspektiivisempää suuntaa. On kuitenkin ihan aiheesta huomautettu, että tällainen näkökulma näyttää perinteistä opetusta ja oppikirjoja vasten

¹⁵⁴ Ihmisen tiet 1992, 127–140.

¹⁵⁵ Ihmisen tiet 1999, 143–146; 151–153.

¹⁵⁶ Lukion horisontti 2006, 143–148.

¹⁵⁷ Pilli 1992, 139.

¹⁵⁸ Malinen 1985, 142.

tarkasteltuna hyvin kunnianhimoiselta. Sen ei kuitenkaan tulisi antaa estää kehitystä, koska kriittinen lukutaito ja monitulkintaisten esitysten arviointi on yksi nykypäivän olennaisista taidoista historian tiedonluonteen avaamisen kannalta.¹⁵⁹

Kaikki oppikirjat siis antavat Neuvostoliiton romahtamiselle, siihen johtaneille syille ja tapahtuman seurauksille runsaasti tilaa. Kuitenkin oppikirjojen välillä löytyy eroja, jotka haluan tässä vielä nostaa esille. Vanhin oppikirja päättyy luonnollisesti esittämään kattavan kuvauksen syistä, jotka johtivat Neuvostoliiton romahtamiseen. Oppikirja päättyy näin osaltaan tilanteeseen, jossa maailma oli oppikirjan julkaisuvuonna. Myös vuoden 1985 Opetussuunnitelma määrittelee oppisisällöissään erikseen Teemat, jonka alla tulee käsitellä Kansainvälisen politiikan ajankohtaisia kysymyksiä. Näin viimeisimmänkin kehityksen tärkeimmät ilmiöt on jollakin tavalla otettava käsittelyyn, missä kaikki oppikirjat onnistuivat.¹⁶⁰

Ihmisen tiet 1999 ei poikkea edellisen oppikirjan linjasta kovin paljoa, vaan myös se esittelee lopuksi kattavammin Neuvostoliiton romahtamista. Sen tiedot kuitenkin päivittyvät edellisen vuosituhatluppuun. Tässä yhteydessä saavunkin yhteen tutkimukseni ongelmista, eli siihen päivittyvätkö oppikirjojen asiasisällöt julkaisuvuotensa tienoille huolimatta niiden tekstien muuten niin huomattavista samankaltaisuuksista. Historian oppikirjoissa painopisteen siirtyminen lähemmäs nykyaikaa tuli kuitenkin jo sotien jälkeen pääasialliseksi pyrkimykseksi.¹⁶¹ Ensisijainen lähtökohta niin opetuksessa kuin oppikirjojen sisällöissä pitäisi olla oppilaan kokemusmaailma, joka tässä yhteydessä voidaan ymmärtää historian linjojen tuominen niin lähelle nykypäivää kuin mahdollista.¹⁶²

¹⁵⁹ Virta 2005, 325.

¹⁶⁰ Lukion opetussuunnitelman perusteet 1985, 342; Castrèn, Lappalainen & Nöjd, 1982, 56.

¹⁶¹ Tommila 1989, 282.

¹⁶² Pilli 1992, 140.

6 JOHTOPÄÄTÖKSET

Tässä tutkimuksessa olen selvittänyt kolmen oppikirjan sisällöllisiä muutoksia kylmän sodan teemojen käsittelyssä. Tarkastelemiani teemoja oppikirjoissa olivat kylmän sodan syntyminen ja laajeneminen, asevarustelu ja kriisit sekä lopuksi liennytyksen aikakausi ja kylmän sodan päättyminen. Tutkimukseni näkökulman muodosti se seikka, että oppikirjailijoina toimivat samat henkilöt ja kaikki kirjat ilmestyivät kustannusyhtiö Otavalta. Oppikirjat ilmestyivät eri opetussuunnitelmien aikana ja vanhimman ja uusimman oppikirjan ilmestymisen välillä oli 14 vuotta. Lukion opetussuunnitelmien perusteet muodostivat tutkimukseni keskeisimmän tutkimuskirjallisuuden, koska niiden kautta peilasin oppikirjojen sisältöjä ja lähtökohtia mahdollisille muutoksille aiheiden valinnassa. Lisäksi nostin tutkimuksessani esille eri historian tapahtumista tehtyä tutkimusta, joiden ilmestymisten ajankohtaa vertasin oppikirjoissa esille nousevaan tietoon.

Tutkimuksessani oppikirjojen sisältöjä vertaillessa esille nousi muutamia tärkeitä tuloksia. Vanhinta ja toiseksi uusinta, eli Ihmisen tiet 1992 ja Ihmisen tiet 1999 –oppikirjoja vertaillessa niiden väliset erot olivat useissa tapauksissa tuskin huomattavia. Sisällöt olivat lähes yhteneväiset eikä uutta tietoa tullut mukaan varsinkaan vanhempien tapahtumien kuvailuissa. Oppikirjojen ulkoasut olivat muuten samankaltaiset, mutta Ihmisen tiet 1999 oppikirjasta oli poistettu useita lukemista jäsentäviä otsikoita. Joiltain osin teksti tiivistyi ja monia epäolennaisilta tuntuvia osioita oli jätetty pois. Osittain teksti tarkentui ja uuttakin tietoa tuli mukaan. Muutamissa tapauksissa tämä selvensi tekstin sanomaa huomattavasti. Nämä kaksi oppikirjaa käsitelivät teemoja myös sivumäärällisesti samoin.

Vertaillessani muutoksia tutkimukseni uusimpaan oppikirjaan, Lukion horisonttiin, erot olivat huomattavasti suurempia. Kirjan ulkoasu oli ihan erilainen, mikä toisaalta johtuu siitä, että se kuuluu eri kirjasarjaan. Kuitenkin sekä tekstien jäsentely että kuvien ja muiden esitysten käyttö olivat monelta osin yhteneväisiä vanhempien oppikirjojen kanssa. Aiheiden käsittelyjärjestys oli monilta osin eri, mutta kuvailut kulkivat samalla tavalla. Tutkimuksestani kuitenkin selvisi, että verrattuna vanhempaan oppikirjaan oli tähän tullut

paljon uutta tietoa mukaan. Monissa kohdissa tekstin sisältö selkiytyi ja tarkentui. Myös luettavuus on parempi, kun tekstiä jäsentävät monet väliotsikot.

Yhtenä tutkimuskysymyksenäni oli myös se, päivittyvätkö oppikirjojen tiedot niiden julkaisuajankohtaan. Tarkastelustani selvisi, että oppikirjojen tietoja on täydennetty asianmukaisesti käsittelemieni teemojen osalta. Muutamat teemat saivat oppikirjoissa paljon käsittelytilaa ja tämä ilmiö oli yhteneväinen kaikkia oppikirjoja vertaillessani. Kyseisiä teemoja olivat esimerkiksi kylmän sodan eri kriisit sekä Neuvostoliiton romahtaminen ja siihen johtaneet syyt. Vertaillessani näitä teemoja Lukion opetussuunnitelmien perusteissa mainittuihin oppisisältöihin ja keskeisiin oppimistavoitteisiin, nousivat kylmän sodan kriisit esille ainoastaan uusimmassa, vuonna 2003 ilmestyneessä Opetussuunnitelmassa.

Lukion opetussuunnitelmien perusteet nostivat kaikki esille hieman erilaisia teemoja eivätkä ne olleet linjauksiltaan yhteneväisiä. Kuitenkin oppikirjojen sisällöt olivat keskenään hyvin samankaltaisia. Opetussuunnitelmissa esille nousseita sisältöjä ei painotettu oppikirjoissa mitenkään erityisesti, vaan kirjojen sisällöt toistivat itseään samalla tavalla kaikissa niissä kohdissa, missä lisäyksiä ei ollut.

Oppikirjat ovat yhä vieläkin historian opetuksessa lähes ensisijainen oppimateriaali ja oppilaan tiedon lähde. Lukio taas on luonteeltaan yleissivistävä oppilaitos. Näitä taustoja vasten peilattaessa voin nostaa esille sen tärkeän seikan ja tämän tutkimuksen lähtökohdan, että oppikirjojen sisällöllinen muutos ja päivittyminen ovat ensisijaisen tärkeitä seikkoja oppikirjoja arvioitaessa. Vaikka tutkimukseni kahden vanhemman oppikirjan välillä ei suuria muutoksia ollut havaittavissa, oli ero uusimpaan oppikirjaan kuitenkin suuri. Sisällöt olivat korjaantuneet, tarkentuneet ja täydentyneet. Kaikkien oppikirjojen tiedot kuitenkin ylsivät kirjojen julkaisuvuoteen yltäviksi.

LÄHTEET

PAINETUT LÄHTEET

Opetussuunnitelmat

Lukion opetussuunnitelman perusteet 1985. Kouluhallitus. Valtion painatuskeskus, Helsinki.

Lukion opetussuunnitelman perusteet 1994. Opetushallitus. Painatuskeskus, Helsinki.

Lukion opetussuunnitelman perusteet 2003. Opetushallitus. Vammalan kirjapaino Oy.

Oppikirjat

Ekonen, Jouni & Kulju, Vilho & Matsinen, Terttu 1992. Ihmisen tiet. Lukion historian kurssi 5 (1. painos). Kustannusosakeyhtiö Otavan painolaitokset, Keuruu.

Ekonen, Jouni & Kulju, Vilho & Matsinen, Terttu & Saarinen, Hannes 1999. Ihmisen tiet. Kansainväliset suhteet (Uudistetun laitoksen 1. painos). Otavan Kirjapaino Oy, Keuruu.

Ekonen, Jouni & Kulju, Vilho & Matsinen, Terttu & Saarinen, Hannes 2006. Lukion horisontti. Kriisien ja muutosten aika. Kansainväliset suhteet (1. painos.). Otavan Kirjapaino Oy, Keuruu.

TUTKIMUSKIRJALLISUUS

Aho, Tuomo & Mänttari, Pia 2007. Tietokirjallisuuden suomennoksia 1900-luvulla. Teoksessa Suomensuomen kirjallisuuden historia I. Riikonen, Kovala, Kujamäki & Paloposki (toim.), Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 1084. Gummerrus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.

Ahonen, Sirkka 1992. Koululainen historian tutkijana. Teoksessa Historia koulussa. Castrèn, Ahonen, Ahola, Elio & Pilli. Yliopistopaino, Helsinki.

Apajalahti, Martti (toim.) 1994. Uudistuva lukio. Lukion opetussuunnitelman laadinta. Opetushallitus, Helsinki.

Beschloss, Michael R. 1991. The Crisis Years. Kennedy and Khrushchev 1960-1963. Burlingame, New York.

Castrèn, Matti, Lappalainen, Osmo & Nöjd, Olavi 1982. Historian ja yhteiskuntaopin didaktiikka. Kustannusosakeyhtiö Otavan painolaitokset, Keuruu.

Castrèn, Matti 1992. Historianopetus muuttuvassa yhteiskunnassa. Teoksessa Historia koulussa. Castrèn, Ahonen, Ahola, Elio & Pilli. Yliopistopaino, Helsinki.

Donovan, Robert J. 1977. Conflict and Crises. The Presidency of Harry S. Truman 1945-1953. Norton, New York.

Eisenhower, Dwight D. 1963. Mandate for Change 1953-1956. The White House Years. Garden City, New York.

Fitzgerald, Frances 2000. Way Out There in the Blue. Reagan, Star Wars and the End of the Cold War. Simon & Schuster, London.

Fursenko, Alexandr 1997. "One Hell of a Gamble". Khrushchev, Castro and Kennedy 1958-1964. Norton, New York.

Garthoff, Raymond L. 1994a. Dètente and Confrontation. American-Soviet Relations from Nixon to Reagan. Brookings Institution, Washington.

Garthoff, Raymond L. 1994b. The Great Transition. American-Soviet Relations and the End of the Cold War. Brookings Institution, Washington.

Herring, George C. 1986. America`s Longest War. The United States and Vietnam 1950-1975. McGraw-Hill, New York.

Higgins, Trumbull 1987. The Perfect Failure. Kennedy, Eisenhower and the CIA at the Bay of Pigs. Norton, New York.

Holbo, Paul W. 1974. The Eisenhower Era. The Age of Consensus. Hinsdale.

Katajala, Kimmo 2009. Historiantutkimus, politiikka, vaikuttavuus ja eettiset ratkaisut. Historiallinen Aikakauskirja 2/2009.

Kennedy, Robert F. 1969. Kolmetoista päivää kuilun partaalla. WSOY, Porvoo.

Lewy, Guenter 1978. America in Vietnam. Oxford University Press, New York.

Malinen, Paavo 1985. Opetussuunnitelmat nykyajan koulutuksessa. Kustannusosakeyhtiö Otava, Keuruu.

Matlock, Jack F. 2004. Reagan and Gorbachev. How the Cold War Ended. Random House, New York.

Pilli, Arja 1992. Historian oppiminen ja ymmärtäminen. Teoksessa Historia koulussa. Castrèn, Ahonen, Ahola, Elio & Pilli. Yliopistopaino, Helsinki.

Tommila, Päiviö 1989. Suomen historiankirjoitus. Tutkimuksen historia. WSOY:n graafiset laitokset, Porvoo.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2004. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Gummerrus Kirjapaino Oy, Jyväskylä.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi Anneli 2009. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Kustannusosakeyhtiö Tammi, Hansaprint Oy, Vantaa 2011.

Uusikylä, Kari & Atjonen, Päivi 2005. Didaktiikan perusteet (3. uudistettu painos). WSOY.

Uusitalo, Hannu 1991. Tiede, tutkimus ja tutkielma. Johdatus tutkielman maailmaan. WSOY, Juva.

Virta, Arja 2004. Historian lukemisen ja ymmärtämisen taito. Teoksessa Kasvatuksen maisemista. toim. Enkenberg & Kentz. Joensuun yliopistopaino.

Virta, Arja 2005. Historian ja yhteiskuntaopin opettajien koulutus ja ammattikuva muutoksessa. Teoksessa uudenlaisia maistereita. Kasvatusalan koulutuksen kehittämissuunnitelmia. Ritva Jaku-Sihvonen (toim.). PS-kustannus, Otavan kirjapaino Oy, Keuruu.

Väisänen, Jaakko 2005. Murros oppikirjojen teksteissä vai niiden taustalla? 1960- ja 1990-luvun historian oppikirjat kriittisen diskurssianalyysin silmin. Joensuun yliopiston kasvatustieteellisiä julkaisuja N:o 107. Joensuun yliopistopaino.

Sanomalehdet

Helsingin Sanomat 17.10 2010.